

Krigstolkninger

Italienske soldater i 1. Verdenskrig

Af Nils Arne Sørensen

Universitetslektor Nils Arne Sørensen, Millikin University U.S.A. foretager en analyse af, hvorledes de italienske soldater tolkede deres oplevelser af krigen 1915-1918. Han lægger især vægt på at understrege mangfoldigheden i tolkningerne fra krigslede og opfordring til mytteri (forfatteren skudt næste morgen) til den brovte krigsbegejstring hos gli arditì, elitesoldaterne.

I de krigsførende lande blev det, som man senere blev nødt til at kalde 1. Verdenskrig, hurtigt døbt Den store Krig. Det havde sine gode grunde. For det første inddrog krigen alle europæiske stormagter samt de ikke-europæiske stormagter, Japan (fra 1914) og USA (fra 1917). Selv om stort set alle væsentlige krigshandlinger udspillede sig på de europæiske fronter, så var krigen altså omtrent verdensomspændende. For det andet var krigen en massekrig, hvor næsten alle mænd i alderen 18-40 år i hvert fald i de europæiske lande gjorde krigstjeneste. For det tredje blev det, som både politiske og militære ledere havde regnet med ville blive en kortvarig krig, til en over fire år lang udmattelseskrig, der krævede en omfattende mobilisering af samfundet bag fronten. Statsmagten tiltog sig omfattende kontrollfunktioner i det økonomiske liv, i mange lande blev arbejderbevægelsen for første gang anerkendt som en vigtig magtfaktor, der udvikledes korporative strukturer og millioner af kvinder blev inddraget i både fabriksarbejde og servicefunktioner. Hermed er også skitseret de væsentligste grunde til, at det giver god mening at karakterisere 1. Verdenskrig som den første totale krig¹.

Blandt samfundsforskere og historikere (et skel, der endnu ikke havde fæstnet sig for 75 år siden) manifesterede interessen for »Den store Krig« sig også meget hurtigt. Det gjaldt i første række fagets klassiske områder; det som der siden Ranke har været tradition for at kalde »die grosse Poli-

1. Denne opfattelse er ikke mindst blevet fremført af den skotske socialhistoriker, Arthur Marwick, i en række værker siden midten af 1960'erne. Blandt de vigtigste kan nævnes *The Deluge: British Society and the First World War* London, 1965, *Britain in the Century of Total War* London, 1968, *War and Social Change in the Twentieth Century* (London, 1974) og (som redaktør) *Total War and Social Change* (New York 1988).

tik«. Debatteerne om krigens årsager, men også om dens politiske konsekvenser hører som bekendt til nogle af fagets mest omfangsrige².

Men det er ikke kun som (stormagts)politisk historie, at 1. Verdenskrig hurtigt blev genstand for grundig udforskning. Det gjaldt også krigen som social og økonomisk historie, først og fremmest gennem det stort anlagte internationale projekt om *The Economic and Social History of the Great War*, som *The Carnegie Endowment for International Peace* stod bag i mellemkrigstiden. Serien skulle afdække alle de i krigen involverede nationers sociale og økonomiske historie for derved at påvise krigens frygtelige konsekvenser. Groft sagt skulle den altså være et samfundsforskningens bidrag til at sikre, at 1. Verdenskrig virkelig blev »the war to end war«³.

Det lykkedes som bekendt ikke, og den ambitiøse plan løb i løbet af 1930'erne ud i sandet. Men ikke før der var blevet publiceret ikke mindre end 144 bind, der dog – som den engelske økonomiske historiker, Alan S. Milward, præcist har påpeget – mere har karakter af individuelle monografier end af at være del af et samlet værk. På trods af dette – og på trods af, at Milward har lige så meget ret i at karakterisere seriens enkeltbind som »bøger er flest: nogle er gode, nogle er dårlige og nogle er rædselsfulde«⁴ – må serien i sin helhed betegnes som en banebrydende pionerpræstation, som senere generationer af historikere har kunnet øse af, da socialhistorien fra 1960'erne begyndte at fortrænge den politiske historie som fagets dominerende disciplin⁵. I den nye socialhistoriske interesse for krigen har et af de helt centrale diskussionsområder været, hvorvidt krigen

2. Litteraturen om krigens årsager er på det nærmeste endeløs. For en god, nyere diskussion af debattens vigtigste aspekter kan henvises til James Joll: *The Origins of the First World War*, London 1985.

Hvad angår krigens stormagtspolitiske konsekvenser har diskussionen om »30 årskrigs-tesen« stået centralt. Den seneste indflydelsesrige udlægning af de to verdenskrige som dele af en sammenhængende konflikt findes hos Paul Kennedy: *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500-2000*, London 1988.

3. Serien blev redigeret af den pacifistiske historiker, James T. Shotwell, der i et introducerende bind i 1924 fremlagde den overordnede plan for serien (som bl.a. findes på Statsbiblioteket, Århus).

4. A. S. Milward: *The Economic Effects of the Two World Wars on Britain*, 2nd ed., London 1984, s. 78.

5. Ud over de anførte arbejder af Arthur Marwick, der alle må placeres i denne tradition, kan der som allerede i dag klassiske eksempler på den nye socialhistoriske interesse for 1. verdenskrig nævnes Juergen Kocka: *Klassengesellschaft im Krieg: deutsche Sozialgeschichte 1914-1918*, Goettingen 1973 og Gerd Hardach: *The First World War*, London 1977. Den socialhistoriske interesse har også afsat markante spor i Marc Ferro: *La Grande Guerre*, Paris 1969 og Piero Melograni: *Storia politica della grande guerra*, Bari 1969.

havde været bærer af social og politisk forandring eller om den blot havde fremskyndet allerede eksisterende forandringstendenser i de europæiske samfund eller om den ligefrem havde bremset pågående forandringer⁶. Når dette spørgsmål har tiltaget sig en så central placering er forklaringen ikke mindst, at interessen har været koncentreret om henholdsvis arbejderklassen og kvindernes situation.

Derimod vakte soldaternes krig ikke i første omgang socialhistorikerens interesse. Det kan der være flere forklaringer på. F.eks. at de fleste socialhistorikere var (og er) venstredrejede pacifister, der nok har interesseret sig for krig som lidelse, men helst ville holde de mere morderiske sider af den på pæn afstand. Det kan man kun gisne om. En anden forklaring kunne simpelthen være den, at mange historikere har følt, at mens socialhistoriske emner som arbejderklassens levevilkår, kvindearbejde m.v. var jomfrueligt land, så var soldaternes levevilkår velkendte. Og en sådan opfattelse ville ikke være uberettiget – når man ser bort fra et enkelt forbehold. Nemlig at det er gennem litterære bearbejdelser og erindringer – og ikke gennem historiske analyser – at soldaternes levevilkår er kendte.

Allerede under krigen så en sand bølge af krigsbøger dagens lys i de krigsførende lande, men det var især i slutningen af 1920'erne, at de bøger, der formede efterkrigstidens dominerende opfattelse af 1. Verdenskrig som meningsløst myrderi, udkom. Den kendteste af dem alle er selvsagt Erich Maria Remarques *Im Westen nichts neues* (1929). Næsten lige så udbredt har Ernest Hemingways *A Farewell to Arms* (1929) været, mens de berømteste britiske eksempler i genren er Robert Graves' *Goodbye to All That* (1929) og Siegfried Sassoons *The Memoirs of an Infantry Officer* (1930). Tilføjer man Josef Haseks *Den gode soldat Svejks eventyr* (1921) har man også det berømteste eksempel på en humoristisk anlagt fordømmelse af krigens vanvid.

Hermed er højst toppen af isbjerget blevet nævnt. Listen over romaner, erindringer og digte, hvori krigsdeltagere har bearbejdet og videreformidlet deres oplevelse af krigen er nærmest uendelig. At dette materiale indbyder til ikke kun litterær, men også historisk tolkning er indlysende, og netop de berømte krigsromaner og -erindringer blev et vigtigt udgangspunkt for de historikere og litterater, der fra slutningen af 1970'erne begyndte at analysere soldaternes krig, social- og bevidsthedshistorisk.

6. Forandringstesen er mest markant blevet hævdet af Arthur Marwick, ikke mindst i hans banebrydende værk fra 1965, *The Deluge*, cit. Det stik modsatte synspunkt er for nylig blevet fremsat af Jay Winter og Richard Wall i indledningen til J. Winter & R. Wall (eds.): *The Upheaval of War: Family, Work and Welfare in Europe, 1914-1918*, Cambridge 1988.

I sådanne analyser var målet ikke kun at rekonstruere materielle levevilkår gennem spidsfindige sammenlæsninger af forskellige materialetyper. Et centralt tema i denne forskning har også været at analysere soldaternes tolkning af den krig, de deltog i. Hvordan søgte de at give den mening – og hvordan reagerede de som mænd-nesker på den? Hvilke formative erindringer tog en hel generation af europæiske og amerikanske mænd med sig hjem fra skyttegravene⁷.

Emnet for den følgende artikel er en analyse af de italienske soldaters tolkning af deres krigsoplevelse i 1. Verdenskrig. Med udgangspunkt i erindringer, dagbøger, breve, sange, akter fra krigsretsager og både samtidige og senere analyser vil det blive afdækket, hvorledes disse krigstolkninger dækkede et meget bredt spektrum af holdninger fra krigsdyrkelse til afvisning af krigen⁸.

Problematikker og materialer

I de krigsførende lande blev over 70 millioner mænd mobiliseret under 1. Verdenskrig. I lande som Frankrig, Tyskland, Østrig-Ungarn og Italien drejede det sig om over 70 % af alle mænd, der ved krigsudbruddet havde været i aldersgruppen 15-49 år. For de øvrige krigsførende europæiske lande var tallet væsentligt lavere – f.eks. 53 % i Storbritannien – men dog

7. De vigtigste værker i denne forskningstradition er Eric J. Leed: *No Man's Land: Combat & Identity in World War I*, New York 1979; Antoine Prost: *Les Anciens Combattants et la Société Française*, vol. 1-3, Paris 1977, Klaus Vondung (Hrsg.): *Kriegserlebnis. Der Erste Weltkrieg in der literarischen Gestaltung und der symbolischen Deutung der Nationen*, Goettingen 1980; Klaus Theweleit: *Maennerphantasien*, Frankfurt a.M. 1977; Paul Fussell: *The Great War and Modern Memory*, London 1975; Robert Wohl: *The Generation of 1914*, Harvard 1979, Modris Eksteins: *Rites of Spring. The Great War and the Birth of The Modern Age*, Boston 1989 og Samuel Hynes: *A War Imagined: The First World War and English Culture*, New York 1991.

Det bør også nævnes, at Paul Fussell i *Wartime. Understanding and Behavior in the Second World War*, Oxford 1989 har leveret en på mange måder parallel behandling af 2. Verdenskrig på basis af britisk og amerikansk materiale.

8. Artiklen ligger i forlængelse af et forskningsprojekt, *Krigsoplevelse og krigserfaring: En komparativ analyse af 1. Verdenskrigs politiske og bevidsthedsmæssige konsekvenser i Italien og Storbritannien*, som jeg udformede med Thorsten Borring Olesen i 1985. Det var stort og vidtløftigt – og bl.a. derfor uafsluttet. Projektet har dog givet delresultater i form af artiklerne »Krigsbilleder og krigsoplevelse: soldaternes 1. Verdenskrig«, i *Den jyske Historiker* 31-32, 1985, s. 75-120 (skrevet sammen med Karl Chr. Lammers) og »Da chaperonen forsvandt. Kærlighed, seksualitet og engelske middelklassekvinder i 1. Verdenskrig«, i *Den jyske historiker* 41, 1987, s. 96-116. Endvidere har projektet afsat spor i mit bidrag, »Krige, kriser og konsensus: 1914-1951«, i Henrik Halkier m.fl.: *Rule Britannia, Storbritannien 1688-1990*, Århus 1991.

ikke lavere, end det er holdbart at fastholde, at flertallet af mænd i denne aldersgruppe i de krigsførende lande blev aktivt inddraget i krigsførelsen⁹. På den baggrund er det altså rimeligt at tale om, at krigen var en fælleserfaring for hovedparten af en hel generation af mænd.

Denne indsigt har været bærende for en række af de bedste forsøg på at analysere krigen og dens betydning for krigsdeltagerne. Ud fra den nærliggende opfattelse af, at krigen som krig må have været ens, hvad enten man var brite, franskmand, tysker, italiener eller amerikaner, har det komparative perspektiv været en indlysende angrebsvinkel¹⁰.

Denne opfattelse har meget for sig, men også åbenlyse problemer. Er det så sikkert, at en tysker og en englænder – selv om de stod i hver sin skyttegrav med mindre end 50 meter imellem sig i Flandern i 1915 – oplevede krigen ens? I det mindste må man undersøge, om nationsspecifikke forhold spillede en rolle for tolkningen af krigen. Eller rettere: hvor *vigtig* en rolle nationsspecifikke forhold spillede.

Som et klart eksempel på nationale forskelle kan anføres, at mens krigsudbruddet i august 1914 – efter antikrigsdemonstrationer i juli 1914 – blev hilst med jublende massedemonstrationer i England, Tyskland, Østrig og Frankrig, så var det *ikke* tilfældet i Italien. Tværtimod blev landet delt mellem krigsmodstandere og krigstilhængere (»interventionister«), der fra august 1914 til maj 1915 kæmpede om både hvorvidt Italien skulle deltage i krigen – og på hvilken side. Denne uenighed blev ikke bilagt, efter at den italienske regering i maj 1915 valgte at træde ind i krigen på Ententens side. I Italien oplevede man ingen borgfred mellem de etablerede politiske grupper og socialisterne, der vedblev med at være krigsmodstandere,

9. Jvf. J. M. Winter: *The Great War and the British People*, Cambridge, Mass. 1986, tabel 3.4, s. 75. Ser man præcist på den aldersgruppe, der blev omfattet af værnepligten under krigen, når man væsentligt højere procentsatser: for Frankrigs vedkommende 89 % og for Italiens 86. Jvf. A. Prost: *op. cit.*, bd. 2, s. 5 og Ministero di guerra. Ufficio statistico: *Statistica dello sforzo militare italiano nella guerra mondiale. La forza dell'esercito*, Roma 1927, s. XX (De pågældende årgange var for Frankrigs vedkommende 1870-1899; for Italiens 1874-1900).

Når det britiske tal er væsentligt lavere end de tilsvarende franske, tyske, østrig-ungarske og italienske skyldes det en række forhold. Blandt de vigtigste var for det første, at der først blev indført værnepligt i Storbritannien fra 1916. For det andet at denne værnepligt ikke omfattede Irland. For det tredje høje kassationstal på de britiske sessioner. Det var hovedsageligt unge mænd fra arbejderklassen, der af fysiske grunde blev fundet uegnede til militærtjeneste, og sessionsrapporterne blev dermed utilsigtet en stærk fordømmelse af det britiske klassesamfund. Jvf. J. M. Winter: *op. cit.*, s. 48-64.

10. Det gælder især for de i note 7 anførte værker af E. J. Leed og M. Eksteins, men denne opfattelse var også det oprindelige udgangspunkt for Thorsten Olesens og mit omtalte forskningsprojekt.

omend under mottoet: »Hverken tilslutte sig eller sabotere«¹¹. Med andre ord har man altså her lokaliseret et centralt, nationalt problemområde, der skal indtænkes, før man begynder sin sammenligning. Bredere formuleret, så er det en bærende opfattelse bag denne artikel, at egentlig komparativ historieforskning forudsætter nationsspecifikke studier, men også samtidig, at nationsspecifikke studier skærpes af komparationer.

Til de nationsspecifikke forhold skal lægges sociale eller socio-kulturelle om man vil. Ganske vist er der ingen tvivl om, at mødet med krigen var et ligeså stort chock for studenten fra Firenze som for en bonde fra Sicilien. Som Curzio Malaparte skrev i 1920: »Den mand, der for første gang indtræder i krigens cirkel, må lære verden at kende fuldstændigt forfra«¹². For både den menige og linieofficererne, der blev placeret i krigens første parket, var der tale om en helt ny verden, der bestod af truslen om død og lemlæstelse under et angreb eller en tilfældig kugle eller granat og med udsigten til det lemlæstede ingenmandsland, som den 20-årige Luigi Calabritto i september 1916 beskrev i et brev til sin far:

Tænk dig, kære fader, at på dette ulyksalige bjerg (...) er alt ødelagt. Der er ikke en smule af det, der ikke er blevet endevendt af artilleriets galde og vrede. Du kan se ødelagte og sammenrodede pigtrådsspærringer; ødelagte

11. Pladsen tillader ikke her en behandling af striden mellem interventionister og krigsmodstandere og af motiverne bag den italienske krigsindtræden. Tre ting skal dog understreges. For det første, at selv om splittelsen mellem tilhængere og modstandere primært var en højre-venstre modsætning, så var billedet mere indviklet end som så. En række fremtrædende skikkelser på venstrefløjen var således krigstilhængere. Mest kendt er selvfølgelig Mussolini, men vigtigere (i 1914-15) var en gruppe socialliberale omkring historikeren Gaetano Salvemini, der så krigen som en konflikt mellem demokrati og enevælde. For det andet skal det understreges, at det var traditionelle magtpolitiske overvejelser, der fik den italienske regering til at træde ind i krigen. Og *ikke* interventionisternes krav, som kulminerede i en række demonstrationer i italienske storbyer i dagene op til krigsudbruddet. Ikke overraskende fik den tidsmæssige sammenhæng dog mange interventionister til at tro, at *de* havde sikret den italienske krigserklæring. For det tredje og sidste skal man ikke overse, at Italien i 1914-15 fortsat i overvejende grad var et agrarsamfund, og at debatten om krigsindtrædenen var en by-debat. Skal man tro de italienske præfektors indberetninger til indenrigsministeriet i maj 1915 var den italienske landbefolknings holdning til krigen domineret af ligegyldighed og resignation.

Litteraturen omkring disse problemer er omfattende. Blandt de vigtigste bidrag kan fremhæves Richard Bosworth: *Italy and the Approach of the First World War*, New York 1983; Giuliano Procacci: »Appunti in tema di crisi dello stato liberale e di origini del fascismo«, i G. Sabbatucci (udg.): *La crisi italiana del primo dopoguerra*, Bari 1976; Rosario Romeo: *L'Italia unita e la prima guerra mondiale*, Bari 1978; Brunello Vigizzi: *L'Italia di fronte alla prima guerra mondiale, I: L'Italia neutrale*, Milano 1966 og *Il trauma del intervento 1914/1919*, Firenze 1968.

12. C. Malaparte: *Viva Caporetto! La rivolta dei santi maladette*, Milano 1981 (1. udgave: 1920).

geværer; sønderskudte skyttegrave, primitive grave, hvor den nylige regn har skyllet dele af glemte helte frem igen; træer rykket op med rode og sønderbrændte; patronhylstre af enhver kaliber, ueksploderede projektiler; hist og her menneskelemmer; dystre knoglestumper; lig som stadig rummer udtryk for rædsel og skræk, fred og resignation«¹³

Men den nye verden bestod også af dagligdagens gudsjammerligt kedsommelige trummerum i et mandeunivers, der bortset fra post, kortspil og alkohol ikke bød på de store adspredelsesmuligheder. Af sommermånedernes hede, forårs- og efterårets regn og mudder og vinterens kulde. Af elendig mad og af sanitære forhold, der gjorde epidemiske sygdomme som tyfus og kolera til evindelige trusler¹⁴. Og sidst, men ikke mindst oplevelsen af at befinde sig i en verden, der ikke alene var milevidt fra det civile liv, men også en verden, som de civile ikke forstod.

At skæbnefællesskabet i skyttegravene gav soldaterne – menige og linieofficerer - fælles oplevelser er én ting. En ganske anden er det, om de bearbejdede og tolkede denne fællesoplevelse på samme måde. Det må på forhånd anses for at være særdeles tvivlsomt. Tværtimod må man forestille sig, at soldaternes tolkning af krigen var afhængig af deres forudsætninger i form af alder, uddannelse, klassetilhørsforhold, regionalt hjemsted og politisk overbevisning.

Ved en gennemgang af de forskellige former for kildemateriale, som en afdækning af soldaternes krigstolkninger må baseres på, bliver det hurtigt klart, at den væsentligste skillelinie markeres af dannelsesmæssig baggrund (som selvfølgelig igen markerer socialt tilhørsforhold). Samt at forskellen i danelse går dybt ned gennem den italienske hær. På den ene side har man linieofficererne, der ifølge den eneste samtidige undersøgelse af deres sociale baggrund typisk kom fra dannelsesborgerskabet, d.v.s. mænd med en noget varierende klassebaggrund i økonomisk forstand, men med en fælles kulturel, dannelsesmæssig baggrund i uddannelsessystemet på gymnasieniveau eller derover¹⁵.

13. Citeret efter A. Omodeo: *Momenti della vita di guerra*, Torino 1968, s. 192 (1. udgave 1934).

14. Sigende er tabstallene. Under 1. Verdenskrig døde 571.000 italienske soldater. Hos ikke mindre end 169.000 – 30 % – var dødsårsagen »sygdomme«. Jvf. Ministero della guerra. Ufficio statistico: *op. cit.*, s. XIIIff.

15. Undersøgelsen er refereret hos P. Melograni: *op. cit.*, s. 222. Denne undersøgelses resultat bekræftes i de biografiske oplysninger man kan finde om officerer hos A. Omodeo: *op. cit.* og hos G. Prezzolini: *Tutta la guerra*, Milano 1968 (1. udg. 1917). Det samme gælder den katolske feltpræst, padre Gemellis psykologiske studie, *Il nostro soldato*, Milano 1917, hvor han betoner officerernes »større kultur og (...) bedre intellektuelle dannelse« (s. 270).

Over for officererne står underofficerer og menige. Heller ikke på dette område eksisterer der fuldstændigt kvantificerbart materiale, der præcist kan afdække sammenhængen mellem militær rang og social herkomst. Derimod ved vi, at hæren i store træk afspejlede den italienske socialstruktur (dog med en vis overrepræsentation af bønder og en underrepræsentation af funktionærer)¹⁶, og intet i kildematerialet antyder, at den italienske hær (som andre hære) ikke i sin hierarkiske struktur afspej-

Sammenhængen mellem militær rang og social baggrund var iflg. Antoine Prost også tæt i den franske hær. Jvf. A Prost; *op. cit.*, bd. 2, s. 121

16. I den italienske forskning møder man et andet billede af hærens sociale sammensætning, nemlig at bønder var stærkt overrepræsenterede, mens især industriarbejdere var underrepræsenterede (se fx. P. Melograni; *op. cit.*, s. 325ff).

Denne opfattelse har sine rødder i krigsårene, hvor det var en udbredt forestilling, at krigen blev udkæmpet af »gode bondesoldater«, men en række »unddragere« (*imboscanti*) på hjemmefronten ikke blot unddrog sig krigens rædsler, men også lukrede på den. Iflg. de gængse forestillinger var »unddragerne« typisk krigsspekulanter, funktionærer og især industriarbejdere. Sit akademiske blåstempel fik opfattelsen så tidligt som i 1930 i Arrigo Serpieri's *La guerra e le classi rurali italiane* (Bari, 1930) – der var et af de italienske bind i »Carnegie Endowment for International Peace's« omtalte serie. Iflg. Serpieri var bønderne ikke blot overrepræsenteret i hæren; de tilhørte også som infanterister hærens ubestrideligt største risikogruppe (se især s. 50ff.). Det er Serpieri's analyse, som senere historikere som Melograni har parafraseret. En nærlæsning af Serpieri's værk afslører imidlertid store svagheder. Kombinerer man Serpieri's oplysninger om bøndernes andel af de indkaldte med oplysninger om den italienske socialstruktur (fra S. Sylos Labini: *Saggi sulle classi sociali*, Bari 1974), samt det faktum, at kvinder inden for landbruget udgjorde en væsentlig større andel af arbejdsstyrken end inden for byerhverv, når man frem til, at bønderne kun var relativt svagt overrepræsenterede. Billedet af den italienske hær som overvejende bestående af »bondesoldater« er ikke holdbart.

Det samme gælder opfattelsen af, at bønderne bar de relativt langt største tab under krigen. Da de italienske tabstal ikke lader sig opløse i sociale kategorier, baserer Serpieri her sin argumentation på en undersøgelse af den sociale fordeling af børn, der blev faderløse eller hvis fædre blev invalider som følge af krigsdeltagelsen, fra 1920. Iflg. undersøgelsen var 64 % børn af bønder, 30 % børn af byarbejdere og de resterende 6 % børn af »industrialister, handlende, funktionærer og folk i liberale erhverv« (Serpieri; *op. cit.*, s. 42). Disse særdeles sigende tal bliver dog mindre markante, hvis de kombineres med oplysninger om sammenhængen mellem socialt tilhørsforhold og antal børn pr. ægteskab. I forbindelse med en analyse af arbejderfamiliens forhold under fascismen har C. Saraceno beregnet, at det gennemsnitlige antal børn for gifte kvinder over 45 år i 1936 var henholdsvis 4,9 for kvinder på landet, 4,0 for byarbejdere og 2,4 for andre. Da den gennemsnitlige alder for indgåelse af ægteskab var o. 25 år, refererer Saracenos tal netop til de kvinder, der var gift under 1. Verdenskrig. Ved at kombinere de to talserier kan man derfor nå frem til et indicium for den sociale fordeling af de familier, der enten mistede deres overhoved eller hvis overhoved blev invalideret under krigen. Herved når man frem til, at 56 % af familierne var bondefamilier, 33 % byarbejderfamilier og 11 % »andre«. Sammenholdes dette igen med oplysninger fra folketællingen i 1921, iflg. hvilken bønder og landarbejdere udgjorde 53 % af den erhvervsaktive befolkning, byarbejdere og håndværkere 31 % og »andre« 16 %, bliver det tydeligt, at hverken opfat-

lede samfundets socialstruktur. Når man i kildematerialet møder underofficerer og især menige er det typisk – hvad enten de optræder i første eller tredje person – bønder, arbejdere og håndværkere. Eller – om man vil – de »udannede« over for officerkorpsets »dannede«.

Materialerne til en afdækning af soldaternes tolkning af deres krigsoplevelser er på én gang særdeles omfattende og mangelfuldt, hvilket en summarisk gennemgang kan illustrere.

Analysens indlysende udgangspunkt må være krigsdeltagernes egne udsagn i form af erindringer og breve. Ligesom i de øvrige krigsførende lande kom der i Italien omtrent fra krigsudbruddet og op gennem mellemkrigstiden en strøm af erindringsbøger. Problemet omkring erindringen som »sandhedsvidne« er klassisk og skal ikke gentages her (så meget mindre som det her netop er *tolkningen* af den historiske virkelighed, der interesserer!). Men to hovedproblemer skal dog berøres.

For det første affattelsestidspunktets betydning. For værker, der udkom under krigen gjaldt det, at de var underlagt censurens strenge krav, der med trusler om fængselsstraf på op til 10 år forbød enhver »handling«, der kunne skade »den offentlige mening eller på anden vis formindske landets modstandskraft«¹⁷. At sådanne bestemmelser har haft indflydelse på skrive-lysten, synes indlysende. Men – når man ser bort fra de umiddelbare efterkrigsår – gav heller ikke mellemkrigstiden mulighed for fri udgivelse af krigserindringer. For det fascistiske regime var krigstolkningen nemlig også central: det var krigen, der havde banet vejen for Italiens genfødsel under fascismen. Det resulterede i en reel undertrykkelse af alle kritiske krigstolkninger, og det er intet tilfælde, at Emilio Lussus kritiske selvbiografi om krigsoplevelsen, *Un anno sull'Altipiano* (1938), udkom i Frankrig og først i 1945 efter fascismens fald i Italien¹⁸.

telsen af bønderne som bærende de største ofre eller af byarbejdere som »unddragere« er holdbar.

17. Dekret nr. 156 af 4.10. 1917, citeret efter E. Forcella & A. Monticone (udg.): *Plotone di esecuzioni*, Bari 1968, s. 467. Dekretet afskaffede et mildere dekret fra 1915.

18. Lussus bog er til gengæld i dag den kendteste, italienske erindringsbog om 1. Verdenskrig. Bogens berømmelse skyldes sandsynligvis, at den som krigskritisk selvbiografi er enestående i Italien, og at Lussu selv i forbindelse med kampen mod fascismen på det nærmeste blev en legende. Lussu var blandt stifterne af »Partito Sardo d'Azione«, som havde rødder i sardiske veteranorganisationer, og repræsenterede partiet i parlamentet fra 1921 frem til november 1926, hvor han blev arresteret som fremtrædende anti-fascist. I 1929 flygtede han under dramatiske omstændigheder fra fangeøen Lipari og gik i eksil i Frankrig, hvor han blev et fremtrædende medlem af den venstre-radikale, anti-fascistiske organisation, »Giustizia e Liberta«, som i 1943 omdannede sig til partiet, »Partito d'Azione«. I 1945 blev Lussu minister uden portefølje i Ferruccio Parris kortlivede regering.

For det andet er det indlysende, at ikke hvem som helst giver sig til at skrive erindringer (endsige får dem publiceret). Det forudsætter en boglig dannelse, som i datidens Italien var forbeholdt den egentlige overklasse og dannelsesborgerskabet. Erindringer er med andre ord en socialt skæv genre¹⁹.

Det samme gælder breve – eller i hvert fald hovedparten af de *bevarede* breve. Iflg. folketællingen i 1911 var 37,9 % af den italienske befolkning analfabeter; et tal der skjulte variationer fra 11 % i Piemonte til 69,6 % i Calabrien²⁰. Hermed ikke være sagt, at analfabeterne fra underklassen ikke skrev hjem fra fronten. Det gjorde de via især feltpræster, hvilket dog næppe har ansporet til hverken intimitet eller ærlige beretninger. Også censuren har givetvis influeret på brevenes indhold. Selv om kun 2 % af brevene iflg. et samtidigt skøn²¹ blev læst af censorerne, må man ikke undervurdere afskrækkelseeffekten. Når dette er sagt, må det også nævnes, at vi netop kan takke censorerne for, at breve fra underklassen faktisk er bevaret – som bilag til krigsretssager! En anden type breve, der takket være arkivarernes grundighed er blevet bevaret for efterkrigstiden, er de anonyme breve som soldater sendte til kongen²², ligesom den østrigske censor, Leo Spitzer, kort efter krigen udgav et (givetvis bevidst) sigende udvalg af breve fra italienske krigsfanger²³.

19. Af deciderede krigserindringer – ud over Lussus værk – ligger nedenstående til grund for analysen: G. Comisso: *Giorni di Guerra*, Milano 1980 (1. udg. 1930); A. Frescura: *Diario di un imboscato*, Milano 1981 (1. udg. 1919); B. Mussolini: *Min krigsdagbok*, Oslo 1930 (1. udg. 1917), G. Stuparich: *Guerra del '15*, Torino 1978 (1. udg. 1930); A. Andreolotti & L. Viazzi: *Con gli alpini sulla Marmasada 1915-1917*, Milano 1977, samt de erindringsuddrag, der er samlet i A. Caravaglios: *Canti delle trincee*, Roma 1930; M. Schettini (udg.): *La prima guerra mondiale*, Firenze 1965 og G. Prezzolini: *op. cit.* Hertil kommer M. Carli: *Arditismo*, Roma 1929 (1. udg. 1919); P. Giudici: *Reparti d'assalto*, Milano 1928 (1. udg. 1920) og F. Vecchi: *Arditismo civile*, Milano 1920, der alle er en blanding af personlige erindringer, forsøg på historieskrivning og kollektiv erindringsformidling.

En erindring »udefra« er George M. Trevelyans *Scenes from Italy's War*, London 1919, idet Trevelyan, der deltog i krigen som ambulancechauffør, i sin bog søger at formidle både *sin* krigsoplevelse og *anderledesheden* for sine engelske læsere. Det samme gælder en ikke så lidt mere berømt amerikansk ambulancechauffør, der gjorde sine indtryk til grundlag for den fiktive krigsskildring, *A Farewell to Arms*, Harmondworth 1957 (1. udg. 1929).

Betragtningerne over erindringsgenrens sociale bundethed kan udstrækkes til to samtidig, uhyre interessante forsøg på at tolke krigsoplevelsen, nemlig den tidligere omtalte katolske læge og feltpræst, Agostini Gemellis *Il nostro soldato* og Curzio Malapartes impressionistiske hyldest til »oprørerne fra Caporetto« i *Viva Caporetto!*

20. Jvf. M. Clark: *Modern Italy, 1870-1982*, London 1984, s. 36.

21. Jvf. E. Forcella & A. Monticone: *op. cit.*, s. XXIV.

22. Et fyldigt udvalg heraf er udgivet i R. Monteleone (udg.): *Lettere al re*, Roma 1973.

23. L. Spitzer (udg.): *Italienische Kriegsgefangenenbriefe*, Bonn 1921.

Italienske tropper overskrider den italiensk-østrigske grænse i maj 1915. Men meget længere kom den italienske hær aldrig. Det skyldtes i høj grad naturforholdene. Den daværende grænse slyngede sig som et 800 km langt S fra Orstler i vest til Adriaterhavet i øst. Værre end længden var det imidlertid – set med militære øjne – at ca. 415 af den løb gennem bjergområder. Bjergmassiverne vanskeliggjorde større militære operationer langs størstedelen af grænsen, mens højderne og de deraf følgende lange og hårde vintre betød, at de fleste operationer måtte indstilles mellem november og april.

På den baggrund var krigens to vigtigste skuepladser givet på forhånd. Den ene var den østligste del af Tridentino-massivet, hvorfra østrigerne kunne angribe den venezianske slette. Her betød naturforholdene, at italienerne måtte føre en defensiv krig. Ved denne del af fronten fandt de mest omfattende kamphandlinger sted i maj-juni 1916, hvor østrigerne uden held forsøgte at etablere et gennembrud.

Den anden krigsskueplads var Isonzo-sletten, der var det eneste sted, hvor italienerne kunne etablere en større offensiv. Men heller ikke her var naturforholdene gunstige for den italienske hær. Foran sig havde den Isonzo-floden, og bag denne rejste de iuliske alper sig. Ikke desto mindre forsøgte den italienske hærledning i ikke mindre end 11 Isonzo-slag mellem juni 1915 og maj 1917 at sikre et afgørende gennembrud. Det lykkedes ikke, og de forgæves forsøg kostede italienerne mere end 650.000 døde og sårede. Først med det 12. Isonzo-slag, bedre kendt som slaget ved Caporetto, kom der bevægelse i krigen, men da var det østrigerne, der sammen med deres tyske allierede, løb den italienske hær over ende i slutningen af oktober 1917 (se nedenfor).

Men hovedparten af de bevarede breve har en ganske anden karakter. Der er nemlig tale om samtidigt udgivne brevsamlinger, hvis udgivelse som oftest skyldtes familie og venners ønsker om (*offentligt*) at mindes faldne soldater, hvilket igen indicerer social afsender²⁴.

Det er også den uddannede del af småborgerskabet og (i mindre grad) overklassen, der kommer til orde i samtidige kilder som krigsjournalistik og skyttegravsavis. I denne sammenhæng er krigsjournalistikken generelt uinteressant. Den bærer nemlig både præg af at repræsentere det billede af krigen, som hjemmefronten ønskede (og som de politiske og militære magthavere tillod), og afslører i mange tilfælde en manglende forståelse for krigens realiteter – hvilket mange samtidige soldaterreaktioner demonstrerer²⁵.

Mere interessante er de skyttegravsavis, der efter den italienske hærs katastrofale nederlag ved Caporetto i oktober 1917 så dagens lys²⁶. Disse skulle skrives af og for soldaterne, som der stod at læse i det første nummer af *Il Razzo*²⁷, men generelt synes det første af formålene at være bedst efterlevet. Dominerende træk er historier om fjenden og vittighedstegninger, men også opbyggelige fortællinger, digte og opildnende ledere er

24. Udgivelser af denne type fra 1915 og frem er omtrent endeløse. Her er kun inddraget materiale fra for det første G. Prezzolini: *op. cit.*, der er en samling af breve, artikler, testamenter, sange, reportager m.v., som alle hylder krigen for fædrelandet – helt givet tænkt som en del af den moralske oprustning »efter Caporetto«, som er Prezzolinis datering af forordet til 1. udgave, der udkom i 1917. For det andet fra A. Omodeo: *op. cit.*, der giver sig ud for at være en analyse af soldaternes reaktioner på krigen, men langt hen i virkeligheden er en kommenteret samling af breve og dagbogsuddrag. Alle skrevet af soldater, der faldt, og bogen er i realiteten et opgør med den fascistiske monopolisering af krigen, idet der er tale om et monument for en »tabt generation«, som det også kendes fra Storbritannien. Det var de bedste, der faldt – derfor kunne fascismen komme til magten, er det implicite budskab hos Omodeo (der var nært knyttet til den (efterhånden) anti-fascistiske, liberale filosof, Benedetto Croce). Også Omodeos helte er fra dannelsesborgerskabet. De »ydmyge« tildes kun et nærmest appendiksagtigt kapitel, og Omodeo lægger ikke skjul på, at kun de bedste har krav på historiens bevågenhed (s. 7). Endelig består første del af A. Caravaglios: *op. cit.* reelt af en antologi af breve, erindringer o. lign., der dog i modsætning til Omodeo tydeligvis er samlet i et ikke blot heroiserende, men også krigsdyrkende og fascistiske øjemed.

25. Jvf. vurderingerne i Prezzolini: *op. cit.*, s. 27; A. Frescura: *op. cit.*, s. 92f og 165 og C. Malaparte: *op. cit.*, s. 79ff.

Reaktionen er ganske forståelig, når man læser fx Luigi Barzini's berømte *Al fronte* (Milano 1917). For slet ikke at tale om »Illustrated London News'« korrespondent, Julius M. Price, der i sin *Six Months on the Italian Front* (London 1917) fremstiller krigen som en blanding af en heroisk cricketkamp og den klassiske dannelsesrejse.

26. Der er inddraget tre skyttegravsavis: *La Tradotta*, *Il Razzo* og *La Trincea*. Alle udkom ugentligt fra februar-marts 1918. For alle tre gælder i øvrigt, at eksemplarerne på Bibliotheca Nazionale i Rom er ukomplette.

27. *Il Razzo*, nr. 1, 11.3. 1918, s. 4.

fremtrædende. Alt sammen dog næppe skrevet af typiske menige soldater, hvad bl.a. forskellen i formuleringsevnen i de ovenfor omtalte anonyme breve til kongen og digtenes formfuldendte versfødder mere end antyder! Der er i stedet tale om et udtryk for hærledelsens (sene) erkendelse af nødvendigheden af moralsk oprustning og ikke mindst for, hvordan de intellektuelle, unge og yngre interventionister, der redigerede skyttegravsaviserne, opfattede krigen – og ønskede den opfattet af de menige soldater²⁸.

Ovenstående gennemgang af de uddannede krigsdeltageres efterladenskaber skulle have antydnet både karakteren og omfanget heraf. Men hvad med de »jævne« soldaters krigsoplevelser og deres eksempler på. Et par af dem er allerede nævnt, nemlig de anonyme breve til kongen og de offentliggjorte krigsfangebreve. Nævnes må også de mange soldatersange, som krigen afstedkom, og hvor ikke mindst anti-militaristiske sanges sejlivethed gennem først krigen, så gennem det fascistiske diktatur, vel kan tages som en indikator for deres udbredelse²⁹.

Den kvantitativt største og mest interessante kildegruppe er imidlertid akterne fra de militære strafferetssager. I løbet af krigsårene blev der gjort ikke mindre end 870.000 anmeldelser til militærretten (– et tal, der skal ses i lyset af, at i alt ca. 5,9 mio. mænd blev indkaldt til krigstjeneste). Dette afstedkom frem til erklæringen af amnesti i september 1919 gennemførelsen af ca. 400.000 sager, der resulterede i 210.000 domfældelser og 120.000 frifindelser, mens 50.000 sager var uafsluttede³⁰. Dette kvantitativt imponerende kildemateriale er dog behæftet med i hvert fald to væsentlige problemer. For det første kommer de anklagede sjældent til orde i akterne. Det sker nemlig kun i det omfang, at af censuren tilbageholdte breve gengives, mens man i de øvrige tilfælde kun møder de anklagede gennem først de anmeldende officerers og dernæst domsmyndighedernes tolkning af deres udsagn og handlinger (samt selvfølgelig de anklagedes selvklare benægtelser). For det andet rejser selv et så omfattende kildemateriale indlysende repræsentativitetsproblemer – ganske som de anony-

28. Skyttegravsaviserne som udtryk for et civilisatorisk pædagogisk projekt er analyseret i den første spændende del af M. Isnenghi: *Giornali di trincea*, Torino 1977. Derimod er Isnenghis følgende analyse sammesteds af bladenes indhold en primitiv og historisk bagkløgt funktionalistisk analyse.

29. En lang række krigssange er optrykt og analyseret i nationalistisk-fascistiske toner i A. Caravaglios: *op. cit.* Eksempler på anti-militaristiske sange er optrykt i G. Vettori (udg.): *Canti italiane di protesta 1793-1974*, Roma 1974.

30. Jvf. E. Forcella & A. Monticone: *op. cit.*, s. 433ff. De følgende analyser af dette materiale er baseret på de ca. 160 domme, som Forcella og Monticone har udgivet i deres bog.

me breve og krigsfangebrevene gør det. Er det toppen af et isbjerg, man møder eller tværtimod alle »skyldige«, der er blevet opsnappet?

Disse problemer betyder, at det bliver nødvendigt at supplere »de jævne soldaters« egne udsagn med de skildringer og vurderinger af dem, som man finder hos andre, samtidige iagttagere. At dette er nødvendigt, gør imidlertid i sandhed grunden usikker. Som det vil fremgå af det følgende, tyder meget nemlig på, at der eksisterede dybe mentalitetsmæssige kløfter mellem den uddannede og den »udannede« del af hæren.

De dannedes krigstolkninger

Ser man i et europæisk perspektiv på de litterære – biografiske såvel som fiktive – krigsbearbejdelser, er det slående, at det er kritikken af krigen, der er altdominerende i de værker, der fortsat huskes og værdsættes³¹. Lige så påfaldende er det, at denne tradition kun har en enkelt pendant i Italien, nemlig Emilio Lussus erindringer. *Viva Caporetto!* af Malaparte er ikke, som titlen kunne forlede en til at tro, en kritik af krigen, men derimod af, at soldaternes offervilje ikke blev påskønnet. Heller ikke den tredje berømte »kritiske« krigsbog, Frescuras *Diario di un imbascato*, er en konsekvent krigsafvisning, selv om den rummer mange krigskritiske passager.

En vigtig forklaring på den manglende tradition i Italien er allerede omtalt, nemlig at fascismen undertrykte de kritiske krigstolkninger³². Men det kan også skyldes, at det italienske dannelsesborgerskab ikke i samme grad som f.eks. det engelske tog afstand fra krigen, efter den første krigsbegejstring havde lagt sig. Adskillige ting peger i denne retning. F.eks. blev under 1.000 officerer dømt ved krigsretter, dvs. under 0.5 % af det samlede officerskorps, mens det tilsvarende procenttal for menige er ca. ti gange så højt. I samme retning peger de bevarede, tilgængelige breve og dagbøger. Her støder man ofte på desillusionering, mistrøstighed, ja undertiden en sjælden gang på angst, men stort set aldrig på deciderede af-

31. Som et af de meget få eksempler på et krigsdyrkende værk, der har overlevet tidens – og det vil især sige 2. Verdenskrigs – tand, skal nævnes Ernst Juenger: *Im Stahlgewittern*, Stuttgart 1961 (1. udg. 1920).

32. Det er således interessant, at Frescuras bog nok blev genudgivet under fascismen, men kun i et begrænset oplag »for samlere« og med tilføjelsen af et selvkritisk forord, hvor Freseura dels tog afstand fra bogen, dels kritiserede anvendelsen af dens første udgave fra 1919. Se forordet til 4. udgave, s. 12ff.

visninger af krigen. Udgangspunktet kan her tages i en tilsyneladende undtagelse:

»Soldaterlivet er såre trist. Der er ikke længere nogle idealer. Man nærer ikke længere nogen illusioner om at udrette noget godt ...«

For disse og lignende betragtninger i et brev til sin forlovede blev en 21-årig underløjtnant, der i sin civile tilværelse havde været student, i 1918 idømt 3 måneders fængsel.

Men underløjtnantens krigslede gav sig ikke udtryk i ulydighed, endsige desertation. Han fortsatte med at »give de samme ordrer til folk, der er mere trætte end jeg (...), med at give de samme bebrejdelser, komme med de samme trusler til familiefædre«³³. Hans uheld var, at brevet var blevet opsnappet i censuren.

Han holdt krigen ud, uden nogen form for entusiasme, men alligevel. Den 21-årige student var ikke enestående. Iflg. Lussu var en lignende krigslede udbredt blandt mange af hans officerskammerater³⁴. Også hos Omodeo møder man mange, for hvem krigsoplevelsen fik den oprindelige krigsbegejstring til at glide over i resignation, livslede og desillusionering. Kort før krigsudbruddet i 1915 skrev skolelæreren, Leonardo Cambini, oprømt til en ven:

»Jeg skriver, så du i morgen tidlig kan få de gode nyheder. I går aftes drog alle officererne fra lærerkorpsset afsted til ukendt bestemmelsessted, og i år bliver der ingen eksaminer«.

Godt to år senere skrev Cambini til sin far om en bror, der var faldet i begyndelsen af krigen:

»De feje bag fronten slider på og formindsker nationens modstandskraft: vi oplever triste dage, fulde af skepsis og tvivl; og han (dvs. broderen, nas) smilede lykkelig over det store og magtfulde Italien, som vi ville se stige frem af sejrens daggry (...). Med denne drøm om ære og glæde har han sovet i to år: vi har grædt over ham, men vi burde, vi bør i stedet misunde ham«³⁵.

Cambinis syndebukke er »unddragerne« på hjemmefronten, men det mest

33. Citeret efter E. Forcella & A. Monticone: *op. cit.*, s. 341ff.

34. Jvf. E. Lussu: *op. cit.*, s. 130ff, 177ff, 186f og 199ff.

35. Citeret efter A. Omodeo: *op. cit.*, s. 33ff.

påfaldende ved brevet til faderen er, at Cambini efter to års krig er nået frem til en opfattelse af, at det havde været bedre at dø med uantastede idealer end at leve med desillusioneringens bitre smag i munden. At krigen langt fra levede op til interventionisternes forventninger fremgår også af følgende betragtninger af den florentinske nationalist, Giacomo Morpurgo, fra maj 1916:

»Det er sikkert, at hvis og når der kommer en sejrrig fred, vil jeg ikke huske andet end begyndelsen og slutningen (...). jeg vil glemme, jeg vil glemme krigens lange, kontinuerte, smertefulde anstrengelse«³⁶.

Også her er krigen som krig en desillusionerende oplevelse, der så at sige kun får værdi gennem sin »indramning« i de »glorværdige majdage« i 1915, hvor Morpurgo som tusindvis andre krigstilhængere demonstrerede i gaderne og følte, at de satte deres vilje igennem, i den ene ende og (forventningen om) sejren i den anden. Selve krigen fortrænges, ja fortrængningen sker så bevidst, at det næppe er rimeligt at tale om fortrængning.

Det er det derimod nok, når man i mange breve og dagbøger støder på udlægninger af krigen som skæbne, af døden som et vilkår og betoning af at leve i nu'et³⁷ – alt sammen reaktioner på en livssituation, der lå det civile liv uhyre fjernt.

Denne oplevelse omskrives ofte i fatalisme, som når Gianni Stuparich gjorde døden til det eneste sikre³⁸, eller når Gaetano De Vita i et brev sammenlignede soldaten med en tuberkuløs:

»En, der er i krig, befinder sig i samme sindstilstand, som en tuberkuløs: man føler sygdommen i sig, forudser med rædsel den dag (hvor den bryder ud, nas), og er dog overbevist om, at man kan bære længe på sygdommen, men aldrig undgå den«.

Denne tolkning slog senere over i ligegyldighed:

»Indifferencen har invaderet mig, og jeg bekymrer mig ikke om noget som helst«³⁹.

Iflg. Omodeo var denne fatalistiske ligegyldighed en af krigens væsentlig-

36. Citeret efter *ibid.*, s. 182.

37. Se eksemplerne i *ibid.*, s. 108, 122, 169, 186, 197, 206, 228ff.

38. G. Stuparich: *op. cit.*, s. 55f.

39. Citeret efter A. Omodeo: *op. cit.*, s. 187 og 197.

ste konsekvenser: en hel generation gav afkald på viljen og gav sig inertien i vold⁴⁰.

Denne fatalisme ligger tæt op af betoningen af en kristen religiøsitet. Her fremstår netop *troen*, som det, der gør krigen udholdelig og tolkelig. Krigen var over menneskelig fatteevne, altså måtte den være Guds værk, og i denne forstand er også den kristne religiøsitet, som en række samtidige iagttagere påpegede, at krigen fremmede⁴¹, en fatalistisk krigstolkning, der dog med paradislæren in mente manglede det nihilistiske anstrøg⁴². En nøgtern tolkning i denne retning fremlagde Gemelli, som på baggrund af dels egne iagttagelser, dels spørgeundersøgelser blandt feltpræster, pegede på den tætte sammenhæng mellem den opblomstrende religiøsitet og dødsangst⁴³.

Det er dog ikke religiøsiteten, der er det centrale i forsøgene på at meningsgøre eller ligefrem positivere krigen og krigsoplevelsen. Her støder man på to tilbagevendende hovedmotiver, nemlig pligtfølelsen og fædrelandskærligheden, når man gennemgår de dannedes skrifter.

Kort efter krigsudbruddet skrev universitetslæreren, Giuseppe Procacci:

»Ved enhver lejlighed vil jeg vide at gøre min pligt, men jeg er ikke og vil ikke give udtryk for at være en, der går smilende i døden«.

For Procacci var krigen først og fremmest pligt, ja ligefrem en sur pligt, hvilket han selv forklarede med, at krigen var et brud i forhold til hans »frit valgte liv« som underviser⁴⁴. Med andre ord er krigen et brud i forhold til de allerede indhøstede livserfaringer, og Procacci er et af mange udtryk for, at krigen netop blev oplevet tungest af de ældre (han var ved krigsudbruddet 31 år)⁴⁵.

Procaccis indirekte fremstilling af krigen som sur pligt er utypisk. Som

40. *Ibid.*, s. 198. Det er givetvis her Omodeos elitære fascismekritik, der dukker frem, men ligegyldigheden som kulturelt fænomen vakte også bekymring i fascistiske kredse, hvor det bl.a. kom til udtryk i forbindelse med Alberto Moravias debutroman, *Gli indifferenti* fra 1928.

41. Jvf. A. Caravaglios: *op. cit.*, s. 54ff og behandlingen hos P. Melograni: *op. cit.*, s. 137ff.

42. For en række eksempler, se A. Omodeo: *op. cit.*, s. 193 og 249ff. Gudstroen er også et tilbagevendende tema i mange krigstestamenter, se G. Prezzolini: *op. cit.*, s. 337ff. Religiøsiteten som ramme for krigstolkning var dog et tveægget sværd, ikke mindst i takt med, at paven i årene 1915-17 i stadigt skarpere vendinger fordømte krigen som et »nyt-teløst blodbad«.

A. Gemelli: *op. cit.*, s. 131ff.

44. Citeret efter A. Omodeo: *op. cit.*, s. 111.

45. Jvf. iagttagelserne hos A. Frescaturo: *op. cit.*, s. 23 og Omodeos generaliserende på-

oftest fremstår begrebet pligt som uproblematisk positivt. Derimod er hans udsagn typisk ved, at pligten fremstår fuldstændigt abstrakt, uden attributter. Iflg. Gemelli var denne attributløse eller i hvert fald upræcise pligtfølelse udbredt blandt officerer:

»Alle de gange jeg har forhørt officerer om (hvad pligtfølelse består i, nas), har jeg fået utilfredsstillende svar. Nogle har gentaget moralske – religiøse, civile eller militære – forestillinger; andre refererer til minderne fra modtaget undervisning, men ingen har præcist fortalt mig, hvad elementerne i denne sindstilstand (dvs. pligtfølelsen, nas) var«.

Dette leder Gemelli over i at tolke pligtfølelsen som en »sindstilstand« frem for en egentlig »ide« – eller som vi ville sige i dag: som en mentalitet frem for en ideologi – der udspringer af »bevidstheden om at være en del af et kraftfuldt hele (hæren) og bevidstheden om ansvarlighed over for dette hele, ikke blot på egne vegne, men også på andres«. »Sindstilstanden« udspringer ifølge Gemelli af skæbnefællesskabet i krigen og forstærkes af militærvæsenet og krigsførelsens hierarkiske struktur: pligten er på forhånd givet af kommandostrukturen⁴⁶.

Gemellis tolkning underbygges af de mange eksempler på officerernes ansvarsfølelse over for deres undergivne, som både har karakter af beskrivelser af de menige som »jordens salt« og af soldaterlivet beskrevet i familiemetaforer. Ikke mindst det sidste er påfaldende, når man erindrer sig den strengt patriarkalske (og hierarkiske) familiestruktur i datidens Italien⁴⁷. Når pligten får attribut, bliver det som en pligt over for fædrelandet:

»Fædrelandet har brug for alle sine sønner i denne sublime stund, og det ville være en skændsel at nægte sin egen krops bidrag ...«⁴⁸
 »... for vort Italien må vi kunne lide og udholde alt«⁴⁹.

pegning af sammenhængen mellem alder og krigstolkning, i A. Omodeo: *op. cit.*, s. 86 og 99.

46. A. Gemelli: *op. cit.*, s. 271f.

47. For en række eksempler, se G. Prezzolini: *op. cit.*, s. 271ff, 283 og 295; G. Stuparich: *op. cit.*, s. 31f og 57; B. Mussolini: *op. cit.*, s. 27 og A. Andreotti & L. Viazzi: *op. cit.*, s. 166ff. Ansvarsfølelsen over for de menige er – bag og over krigsleden – et gennemgående tema i E. Lussu: *op. cit.*, og ligledes den egentlige drivkraft i C. Malaparte: *op. cit.* Hæren anskuet som familie ses også i skyttegravsaviserne (f.eks. i *La Tradotta*, nr. 22, s. 3), men om det skal ses som en tolkning, bladernes redaktører forsøgte at sprede p.g.a. dens gennemslagskraft eller det er deres eget hærbillede, er det umuligt at afgøre.

48. Manlio Maioino i et brev til sin far, 9.8. 1915; citeret efter A. Omodeo: *op. cit.*, s. 19.

49. Piero Castagna i et brev til sin mor, 3.1. 1916; citeret efter *ibid.*, s. 29.

Denne pligt- og kærlighedsfølelse over for fædrelandet var det dominerende tema for mange interventionister, og det genfindes som det altoverskyggende grundtema i de dannedes krigstolkning. I det ofte desillusionerende krigsmøde blev fædrelandet det konstante meningssættende begreb, både i breve og dagbøger. Således skrev Carlo Stuparich i februar 1916 til en kvindelig bekendt:

»Kære frue,
Fædrelandet på læberne er intet; her føler man i armene, i de trætte og tavse nerver Fædrelandets alvorfuldhed og omnipotente behov«⁵⁰.

For Carlo Stuparich og hans bror, Gianni, var fædrelandets identitet tæt knyttet til ønsket om at »befri« hjembyen, Trieste⁵¹. For brødrene Garrone var fædrelandet også knyttet tæt til »le terre irredente« (dvs. de »italienske« områder, der fortsat var under østrig-ungarsk styre), men for dem ledte dette over i et mellemfolkeligt retfærdighedsideal, hvor ethvert folk havde ret til national selvbestemmelse⁵². For andre igen – som f.eks. Mussolini – var det fædrelandets genfødsel, der var emnet⁵³. Men det gennemgående træk ved fædrelandskærligheden, som vi møder den, er dens lave konkretiseringsgrad. Det fremgår med al tydelighed af de krigstestamenter, der er trykt i Prezzolinis *Tutta la guerra*. Nogle eksempler:

»Italien, mit fædreland, som tilsmilet af skæbnen i de nye heltegerningers fuldbyrdelser vender tilbage til Roms store vej (...). Mit fædreland, jeg har ydmygt elsket dig, dybt i mit hjerte, og det er mig kærkomment at bevise det ved at dø for dig« (Pietro la Rosa).

»Jeg er nu vildt forelsket i mit Italien. (...) Hele det lette borgerlige liv eksisterer ikke længere for mig; jeg har samlet mig, og alle mine følelser, min ungdoms hjerteslag er alle tilegnet dette smukke Italien, for hvilket jeg vil, jeg må dø« (Vincenzo Raineri).

»For mig var livet en lang glæde, en uendelig nydelse. Den sidste glæde var at dø for fædrelandet« (Cesare Mombello).

50. Citeret efter G. Prezzolini: *op. cit.*, s. 190.

51. Se G. Stuparich: *op. cit.*, s. 46f.

52. Se A. Omodeo: *op. cit.*, s. 60-84. Brødrene Garrone er med deres sammenkædning af fædrelandskærlighed, familiefølelse, omsorg for soldaterne og retfærdighedssans Omodeos altoverskyggende idoler.

53. B. Mussolini: *op. cit.*, s. 180.

»Jeg dør tilfreds over at have givet mit liv for mit fædrelands storhed og enhed«. (Vilfredo Raddi).

»Til jer, mine forældre, til dig, min søster, til Fædrelandet, for hvilket det er kært at dø, går jeres Alessandros sidste tanker« (Alessandro Buscaroli).

I det sidste eksempel støder vi på et skjult citat af Horats' berømte sentens: »Dulce et decorum est pro patria mori«, som den engelske krigsdeltager og digter, Wilfred Owen, omtrent samtidig brugte som overskrift til et af sine berømteste digte om krigens meningsløshed⁵⁴. Men for de italienske dannede fremstod fædrelandsbegrebet tydeligvis ikke som meningsløst. Hvad, der gav det mening, er det derimod vanskeligere at læse sammenhængende ud fra materialet. Der er referencer til historien (Det antikke Rom og Il Risorgimento, Italiens samling), til landets enhed og storhed, men for de fleste synes begrebet »*Italia/Patria*« at have været en tilstrækkelig beskrivelse. Det er i denne sammenhæng sigende, at begrebet fædreland fremstår mest konkret hos brødrene Garrone, der (længe før præsident Wilson blev populær i Italien) ændrede det ved at indføje en mellemfolkelig respekt i det. For langt hovedparten af de øvrige dannede var Fædrelandet derimod efter alt at dømme et så givet og fælles ideal og samlesymbol, at det ikke behøvede forklaring, og oven i købet i de fleste tilfælde overlevede krigens virkelighed, hvor den abstrakte fædrelandskærlighed blev yderst konkret i sin omkostning⁵⁵.

I komparativt lys må det undre, at fædrelandskærligheden holdt til mødet med krigen og ikke, som det er tydeligst i Storbritannien, led skibbrud blandt mange unge fra dannelsesborgerskabet. Forklaringen herpå skal sandsynligvis søges i det faktum, at Italien som nationalstat kun havde godt 50 års historie bag sig.

For den nye nationalstat var det vigtigt, også internt, at fastslå den na-

54. Se W. Owen: *War Poems and Others*, London 1973, s. 79. Owen blev selv et af krigens ofre: han faldt den 4. november 1918, en uge før krigens afslutning.

55. Man kunne på forhånd tænke sig, at man gennem skyttegravsaviserne, der som nævnt blev skrevet af de dannede for de menige, kunne lokalisere et mindre abstrakt udtryk for fædrelandskærligheden og derigennem kaste lys over begrebets indhold. Men også i skyttegravsaviserne fremstilles Fædrelandet abstrakt eller gennem personifikationer som kongen eller (oftest) Garibaldi. At *la Patria* var et uantasteligt og utvetydigt begreb fremgår indirekte af den forskellige brug af det i skyttegravsaviserne, hvor det i flæng forbindes med demokrati, populistisk reformiver, imperialisme og ekspansionisme. Også i et andet propagandamedium, soldaterpostkort, møder man det abstrakte fædreland, symboliseret af den kvindelige *Italia* i klassiske gevandter og draperet med tricoloren. Jvf. eksemplerne i M. Donadi (udg.): *Italia nelle cartoline 1848-1919*, s.l. 1977.

tionale legitimitet, hvilket skete massivt, både ikonografisk, monumentalt og litterært – samt naturligvis gennem de statslige socialisationsapparater, først og fremmest skolen. Ser man på indholdet i disse udtryk, er det påfaldende, hvor højt intellektuelt symboliseringsniveau, der blev anvendt. Skal man forstå f.eks. Vittorio Emanuele monumentet i Rom som andet end blot stort, er forudsætningen en solid viden om såvel antikken som Italiens samling. Undtagelserne til denne generelle tendens er flaget og kongehuset, og det er da også tydeligt, at netop kongen var *det* samlende symbol for Italien, der socialt trængte dybest ned⁵⁶. At dyrkelsen af det nye fædreland var bevidst forbeholdt de dannede, fremgår også af analyser af lærebøger fra de offentlige grundskoler. Heraf fremgår det, at de normer, der blev lagt mest vægt på at indprente underklassens børn, ikke var fædrelandskærlighed, men autoritetstro, arbejdsomhed og afsavnets etik⁵⁷.

I Italien blev patriotismen således de dannedes eksklusive prerogativ, og det er symptomatisk – og i denne sammenhæng alt andet end uinteressant – at de kulturelt-politiske opbrudsstemninger, der fra begyndelsen af århundredet begyndte at markere sig blandt dannelsesborgerskabets unge, som fælles element havde en aggressiv nationalisme⁵⁸. Det er efter alt at dømme denne aggressive nationalisme, der skjuler sig i den abstrakte fædrelandskærlighed, der blev påkaldt af de unge krigsdeltagere fra dannelsesborgerskabet.

Men langt fra alle nøjedes med at tolke krigen inden for rammerne af pligtfølelse og fædrelandskærlighed. Kildematerialet frembyder også mange eksempler på, at *krigstolkningen* kunne være identisk med *krigsoplevelsen*. Men vel at mærke som noget entydigt positivt. Ofte beskrives selve krigsvirkeligheden med udprægede positive metaforer, hentet fra naturens verden. Læs f.eks. hvordan den 17-årige Roberto Sarfatti i december 1917 beskrev krigen i et brev til sin mor:

56. Det fremgår med al tydelighed af de mange anonyme breve til kongen, der for de allerflestes vedkommende udspringer af en opfattelse af kongen som nationens øverste myndighed – og dermed retfærdighedens øverste garant.

57. Jvf. A. Alberti: »Il piccolo italiano e il lavoro«, i *La scuola primaria dall'Unità alla riforma Gentile*, Roma 1985. Et interessant udtryk for den centrale placering patriotismen derimod fik i de dannedes socialisation er E. De Amicis' novellesamling, *Cuore*, som Martin Clark præcist har karakteriseret som en italiensk *Tom Brown's Schooldays!* Se M. Clark: *op. cit.*, s. 38.

58. For dette opbrud, se E. Gentile: *Le origini dell'ideologia fascista* Bari 1975, s. 3-132; A. Lyttelton: *Italian Fascisms: from Pareto to Gentile*, New York 1975, s. 12-26 og R. Wohl: *op. cit.*, s. 160-202.

»Med en smule øvelse kan man høre projektilernes retning og kaliber på deres hvislen. Den, der fløjter som en fugl, sss ...sssi, er projektilet fra bjergene, men det slår ned langt borte! Det andet her vvuvvuff ... er en 305'er, der er for kort højre for: boomm! Se, hvor det slår ned. Og det er 75'eren, elegant og præcis, den slår ned lige over hovedet på mig: ssen, pang! Den dækker mig med jord. Og splinterne er som spyfluer, der hurtigt flyver forbi.

En har bulet min hjelm (som jeg allerede har fortalt). Jeg tror ikke, man kan give et bare nogenlunde rimeligt indtryk af, hvor rask et bombardement er. Det er ligesom at være midt i en kunstig brand.

Jeg har stor sympati for bjergartilleriet. Det er uhyre elegant. Og maskingeværerne? De lyder som kællinger, der sladrer: ta-ta-ta-ta ... En smuk pige, men ... Gud fri og bevar mig vel!

Så er der pistolerne: ti...ti...ti...ti..., de lyder som skolebørn, der leger og råber som forskræmte fugle. Og det er døden, der flyver forbi! Åh, *la mort est une gaie maitresse!*⁵⁹

Trods opstemtheden næppe lige egnet til at berolige en bekymret mor! I den henseende var det brev, den 18-årige Adolfo Virgillii i maj 1916 sendte sin bedstefar og mor bestemt ikke bedre:

»Det var en fantastisk aktion! (...) Vi skulle erobre den (dvs. en østrigsk stilling, nas) »for enhver pris«. Vi gik langs klipperne, krøb stille op, holdt fast med hænder, negle og tænder, indtil vi nåede klippefremspringet. Jeg kom først med min deling. I nattens løb gennemførte vi tre angreb, uden at nå frem til den frygtindgydende position. Fast besluttet på at sejre blev vi der, under østrigerne, to meter under dem, indtil daggry. En frygtelig nat! Vore sårede tav heroisk for om muligt at undgå at blive opdaget, og det var umuligt at trøste dem. Fuldmånen oplyste denne gruppe titaner, der klamrer sig til bjergtoppen. Fast besluttet på at sejre eller dø forsøgte vi ved daggry et sidste desperat angreb, og det var voldsomt, overvældende, uafviseligt. »Savoia, Savoia«, råbte vi for at opdne hinanden til angrebet, og vi erobrede den fjendtlige stilling. Som giganter sprang vi ned i den besejrede skyttegrav efter forsvarerne var flygtet. Vi var berusede, og den opstigende sol kysede dette skuespil«⁶⁰.

Mens Sarfatti i sin metaforik knyttede an til naturen og barndommens uskyld, er det hos Virgillii skoletidens antikke heroer, der drages frem i besyngelsen af krigsoplevelsen. I et sådant omfang, at man fristes til at karakterisere beskrivelsen som pubertært praleri, hvilket næppe heller er helt galt. I hvert fald er det sigende, at de to krigsbejstrede faktisk kun

59. Citeret efter G. Prezzolini: *op. cit.*, s. 255.

60. Citeret efter *ibid.*, s. 319.

var 17-18-årige drenge. Den unge alder synes at være det samlende træk hos hovedparten af de krigsbejstrede, og bag besyngelsen af krigen som »la bella vita«, af farens skønhed m.v., ligger der for mange af disse unge en tolkning af krigen som initiering⁶¹.

Men man møder ikke kun krigsbejstring i forbindelse med tolkninger af krigen som en manddomsprøve. For mange blev krigen ligefrem identisk med selve livet. Dette ledte over i en dyrkelse af krigen som *krig*, hvilket i Italien fandt sit klareste og mest systematiske udtryk blandt medlemmerne af elitekorpserne, *gli arditi* (»de dumdristige«).

Disse korps blev dannet i sommeren 1917, reorganiseret i 1918, og ved krigsafslutningen var der indrulleret 20-30.000 i korpserne⁶². Gli arditi skulle tjene som elite- eller kommandotropper på linie med den østrigske hærs »Sturmtruppen«, og soldaterne gennemgik en grundig militær uddannelse, både hvad angik fysik og kampræning. Uddannelsen suppleredes med særlig udrustning: gli arditi slap for de menige soldaters tornyster; de udstyredes med lette rifler, maskinpistoler, håndgranater og knive, ligesom de fik en særlig uniform med åbentstående jakke, sort trøje og fez i stedet for den vanlige kasket. Den positive særbehandling gjaldt også løn, forplejning og indkvartering, ligesom gli arditi slap for de normale skyttegravsturnusser⁶³.

På denne måde lykkedes det at skabe effektive kommandosoldater, der i aktion fra efteråret 1917 havde stor, omend primært iøjnefaldende succes. Men med den åbenlyse forskelsbehandling og rent fremtoningsmæssige understregning af *ardito*'en som ardito blev der også lagt et solidt fundament for en arditi-selvforståelse af at være *udvalgte*, hvilket i ikke ubetydeligt omfang blev fremmet, både i hærledelsens kommunikeer, i skyttegravsaviserne, i den civile presse og af officielle hyldester fra såvel hærledelse, konge og den allestedsnærværende, krigsbejstrede digter, Gabriele d'Annunzio⁶⁴.

61. Se eksemplerne hos A. Omodeo: *op cit.*, s. 39, 86ff, 99, 110, 113, 119f, 127f og 156f.

62. Jvf. G. Rochat: *Gli arditi della grande guerra. Origini, battaglie e miti*, Milano 1981, s.

64. Tallet er et skøn, idet oplysninger om antallet af korps og deres størrelse langt fra er entydige. Til dette tal skal så lægges de arditi, der faldt, og Rochat skønner, at i alt mellem 40 og 50.000 havde været indrulleret i korpserne. Jvf. *ibid.*, s. 8. 50f og 64.

63. Jvf. *ibid.*, s. 30ff.

64. Jvf. *ibid.*, s. 73ff og F. Cordova: *Arditi e legionari dannunziani*, Padova 1969. For hyldesten af Gli arditi i skyttegravsaviserne, se digtet »L'Ardito« i *Il Razzo*, nr. 15. 1918, s. 3 og tegningen, »L'Ardito si diverte« (Ardito'en morer sig), i *La Tradotta*, nr. 18. 1918, s. 4f. Her fremstilles gli arditi som gæve helvedeshunde, der morer sig med knivkast, vækker hinanden med håndgranater, spiller på harpe med pigtrådsstrengene – og står i kø for at komme i kamp!

Medlemmerne i korpserne var en blanding af frivillige og udvalgte, og der eksisterer ingen samlede oplysninger om disse soldaters sociale herkomst, hjemsted eller alder. I de mange erindringsbøger, som arditi'er skrev i årene fra 1919 og frem, betones det dog igen og igen, at gli arditi var unge. Det forekommer også sandsynligt, da der netop var tale om *elitemarktropper*. Gli arditis sociale baggrund er mere usikker. I samtiden gik der rygter om, at de rekrutteredes blandt straffefanger, hvilket dog blev blankt afvist af hærledelsen⁶⁵. I erindringsværkerne omtales gli arditi derimod – ikke overraskende – som »blomsten af Italiens ungdom«:

»Hovedparten af »le fiamme nere« (dvs. de sorte flammer, et kælenavn for gli arditi, der udsprang af deres korpsmærke, der var sorte, røde eller grønne flammer, nas) bestod af det italienske samfunds bedste elementer, og blandt os havde de mest berømte familier repræsentanter, som aldrig fornægtede deres fødsels og uddannelses ædelhed«⁶⁶.

På lignende vis beskrev den tidligere futurist, Mario Carli, i 1919 gli arditis medlemmer som »avantgarden fra alle tilværelsens områder, hjernernes eller hjerternes eller musklernes futurister« og betonedede, at hovedparten stammede fra byerne⁶⁷.

Disse identifikationer af arditi'ernes baggrund må naturligvis ikke ukritisk accepteres, men igen forekommer det sandsynligt, at netop arditi-korpserne med deres elitære karakter har tiltrukket mange med småborgerlig baggrund. I hvert fald peger erindringsbøgerne i retning af en dannelsemsmessig baggrund, og det samme gør såvel de mange slagsange som ritualer, der karakteriserede korpserne (jvf. nedenfor).

Fælles for arditi-erindringsbøgerne er en udpræget selvfølelse, følelsen af at være udvalgt, af at tilhøre et »aristokrati«, som Carli formulerede det; et aristokrati, hvis adelsmærke var modet⁶⁸.

Iflg. den tidligere ardito, Paolo Giudici, var arditi'ernes ideal:

»Vi ønskede den sande, den klassiske krig, som ikke føres med tålmodighed, men med dristighed; den krig, hvor man går døden i møde som man

65. Jvf. G. Rochat: *op. cit.*, s. 38f.

66. P. Giudici: *op. cit.*, s. 16.

67. M. Carli: *op. cit.*, s. 19f.

68. *Ibid.*, s. 33. For tilsvarende formuleringer, se F. Vecchi: *op. cit.*, s. 38 og P. Giudici: *op. cit.*, s. 32, hvor en ardito karakteriseres som »en dødens frivillig, (...) som nærrede og dyrkede fædrelandets religion; en mand, der var i stand til ethvert offer, klar til enhver kamp, modstand af enhver svaghed«.

går kærligheden i møde; den krig som digterne besynger og som skaber legenderne helte. Og vi blev »dødens riddere«⁶⁹.

Her smelter traditionelle maskuline dyder som frygtløshed og dristighed sammen med krigens sande jeg – og som selve livet. Besyngelsen af heltemod, faren, døden og krigen som livet genfindes i gli arditis slagsange. Her skal blot citeres den første strofe af gli arditis kendteste slagsang med den sigende titel, »*Giovinazza*« (»Ungdom«):

»Fra dolken det stolte lyn
fra bomben det høje brag
alle fremad, alle til slagmarken
hvor man sejrer eller dør.
Jeg er ardito, stærk og stolt.
Mit hjerte skælver ikke i brystet.
Jeg går smilende døden i møde
fremfor at falde i vanære.
Ungdom, ungdom
skønhedens forår.
I livet og i rusen
klinger vores sang»⁷⁰.

På lignende måde var også de ritualer, som arditi-korpsene omgav sig med, både stærkt krigsdyrkende og selvhævdende. Det var hos arditi'erne, at hurra-råbet blev erstattet med kampråbet: »Hvis er æren? Vores« (»A chi l'onore? A noi«); her at den traditionelle honnør blev afløst af hævede dolke, og her reveillen blev afløst af kanonskud⁷¹. Og den allerede omtalte tegning fra *La Tradotta*, der »forestiller« gli arditis kaserne-liv (se note 63), lå ikke fjernt fra virkeligheden, hvis man skal tro følgende skildring:

»En anden leg var knivkast: en ardito stillede sig i retstilling foran en trædør. På skift kastede nogle kammerater så – i hovedhøjde – knive mod den tålmodige (...). Den ardito, som det lykkedes at holde hovedet ubevægeligt

69. *Ibid.*, s. 23.

70. Citeret fra A. V. Savona & M. L. Straniero (udg.): *Canti dell'Italia fascista*, Milano 1979, s. 53f. Sangen blev senere overtaget af fascisterne, og under det fascistiske regime var »*Giovinazza*« – om end med en anden tekst – fascismens officielle slagsang. Hos G. Rochat: *op. cit.*, s. 82ff er der gengivet flere eksempler på arditi-slagsange.

71. Jvf. G. Rochat: *op. cit.*, s. 85.

eller som kun flyttede det nøjagtigt nok til at undgå at blive ramt, blev anset for at være den mest modige⁷².

Ovenstående kan bedst karakteriseres som ekstrem radikaliserings af traditionelle drengelige, og også i sangene er skildringen af krigen som en (farlig) leg nærværende. Man ser altså også her en skildring af krigen som en slags manddomsprøve.

Når krigsdyrkelsen kunne antage sådanne højder hos gli arditi, hænger det givetvis sammen med korpsets elitekarakter. Som ardito – hvad enten man var blevet udvalgt eller havde meldt sig frivilligt – var man noget særligt, en del af en elite eller et »aristokrati«. Dette understregedes så yderligere af de særlige privilegier, korpsets nød, og den idolisering, de blev gjort til genstand for⁷³. Men denne position var entydigt forbundet med krigen: det var krigen, der havde gjort medlemmerne af gli arditi til en elite. Dette er givetvis en særdeles vigtig del af forklaringen på, at så mange arditi efter krigen var at finde i den fascistiske bevægelse. Her kunne de ikke blot søge at fastholde billedet af sig selv som elite, men også i de fascistiske »kampgrupper« forlænge krigen mod nye, indenlandske fjender.

De udannedes krigstolkninger

I det foregående har interessen været rettet mod det numerisk relativt beskedne, men både kvantitativt og kvalitativt velformulerede mindretal i hæren, som de udannede – som oftest linieofficerer – udgjorde. Ser man i stedet på hærens store flertal, de menige og i klassisk borgerlig forstand udannede, rejser der sig som tidligere omtalt store materialeproblemer. Det er derfor nødvendigt at supplere de udannedes egne udsagn – i ord og handlinger – med andres opfattelser af dem. Her støder man på to, klart modstridende tendenser.

For hærledelsen fremstod de menige som potentielle krigsmodstandere.

72. M. Palieri: *Glorie e sacrificio degli assaltatori*, Milano s.d.; her citeret efter F. Cordova: *op. cit.*, s. 30.

73. Man skal dog heller ikke overse en anden faktor, der givetvis har medvirket til at fremme gli arditis krigsdyrkelse. Gli arditi havde nemlig som opgave at føre en krig, der langt hen lignede »den klassiske«, og der var langt fra skyttegravens og frontalangrebens »mekaniske« krig til arditiernes dristige og spektakulære kommandoaktioner: nok var krigen blodig, men den lå dog stadig tæt på de traditionelle, heroiske krigsbilleder.

Heri hentede de deres (apologetiske) forklaring på det katastrofale nederlag ved Caporetto, men allerede i september 1915 skrev overkommandoen i et direktiv til officerer:

»Enhver soldat må være sikker på, om nødvendigt, i sin overordnede at finde en bror eller far, men han må også være overbevist om, at den overordnede har en hellig pligt til at henrette de modvillige og feje ved skydning (...)«⁷⁴.

Og dekretet fortsatte med at sanktionere summariske henrettelser og betone politisoldaters (*i carabinieri*) beføjelser. Denne vurdering løber som en rød tråd gennem en række af hærledelsens direktiver, breve til de politiske myndigheder og erindringer⁷⁵, og den ligger i klar forlængelse af den italienske hærs historie og hærledelsens klassebaggrund: siden landets samling havde hæren først og fremmest været anvendt til at bekæmpe oprør, strejker og opstande – altså netop været rettet mod repræsentanter for den underklasse, der udgjorde hærens numeriske ryggrad⁷⁶.

Et radikalt anderledes billede af de meniges holdning til krigen møder man i breve, dagbøger og erindringer fra linieofficererne. Her er det den »gode bonde-soldat«, der dominerer. Billedet af den gode, menige soldat kan eksemplificeres med et fyldigt uddrag af en artikel af journalisten, Guelfo Civini, der deltog i krigen som officer:

»Jeg ser ham for mig, hver gang jeg tænker på den italienske soldat.

Jeg vil altid huske hans ydmyge og ædle svar. Han var en almindelig infanterist, en fattig syditalienske, god bondedjævel, måske analfabet. Han var ikke længere helt ung og havde bestemt ingen martialske fremtoning (...). Han var en af mange, en af den uendelige mængde af menneskelige partikler, som udgør massehæren. Han så næsten komisk ud: med et magert, gulligt ansigt, to store flyveører, et ujævnt, sort skæg, der ikke var blevet barberet i 14 dage. Han var iført en for lille jakke, enorme bukser og hans viklers var holdt sammen med sejlgarn (...). Han var mudret til op over begge ører. Han var lige ankommet med sin bataljon, en hjælpebataljon, der skulle sendes frem til første linie en kilometer længere fremme, hvor der kæmpedes (...). En artilleriofficer, der ikke havde noget at lave, gik hen til ham (...).

74. Citeret efter G. Rochat & G. Massobrio: *Breve storia dell'esercito italiano dal 1861 al 1943*, Torino 1978, s. 187.

75. Jvf. P. Melograni: *op. cit.*, s. 124ff, 157f, 212f og 219f.

76. For hærens funktion som regimenteringsinstrument og hærledelsens sociale herkomst, se J. Whittam: *The Politics of the Italian Army*, London 1977, s. 115f og 121f, samt G. Rochat & G. Massobrio: *op. cit.*, s. 86ff.

»Hvad laver du her«, spurgte han nu soldaten, der stillede sig i retstilling og rettede på sin opbakning med en hurtig skulderbevægelse.

»Jeg er her med min bataljon«, svarede infanteristen på sin nasale syditalienske dialekt og gav et kast med hovedet for at angive sine kammerater.

»Hvilken brigade tilhører du?«

»Det ved jeg ikke«.

»Hvad? Ved du ikke det? Ved du så, hvem din oberst er?«

»Nej, hr.«

»Din major?«

Infanteristen rystede nedslået på hovedet.

»Det ved jeg ikke«.

»Jamen, ved du overhovedet noget?«

Så kom det storslåede svar. Der kom antydningen af et smil i det gullige ansigt, og han svarede stille:

»Hr. løjtnant ... nok er der meget, vi ikke ved ... men vi er her for at rykke frem«.

Vi spurgte ikke om mere. Vi gik tilbage mod batteriet i tavshed, eftertænksomme og bevægede. Også infanteristen gik bort, en smule bøjet under sin oppakning og nåede frem til sine kammerater, der allerede var på vej op ad skråningen ... ydmyge og tapre som han, uden at være klar over storheden i den handling, de skulle udføre, uden hverken tøven eller hovmod, nøjagtig som de var på vej til at gøre, hvad de altid havde gjort, til arbejdet: i stedet for en hakke havde de nu en riffel. Nøjagtigt som de aldrig havde spurgt om, hvorfor deres liv skulle være så slidsomt og havde accepteret det

Den 24. oktober i de tidlige morgentimer begyndte et massivt bombardement af de italienske tropper ved Plezzo og Tolmine. Det var indledningen til det 12. Isonzo-slag eller slaget ved Caporetto, som på mindre end tre uger ændrede situationen ved den italienske front fuldstændigt. Da slaget var forbi, stod den italienske hær efter et tumultagtigt tilbagetog ved Piave-floden. 294.000 soldater blev taget til fange, mens ca. 350.000 flygtede over hals og hoved, de såkaldte sbandati, hvis afdelinger simpelthen gik i opløsning under tilbagetoget.

De høje tal for tilfangetagne og »sbandati« var en vigtig del af argumentationen for dem, der allerede i samtiden så Caporetto-nederlaget som udtryk for et stort mytteri. Den tolkning, som senere blev overtaget af en række venstreorienterede historikere, er imidlertid ikke holdbar. Caporetto var først og fremmest et militært nederlag, hvis årsager dels lå i en original angrebsplan, der lagde hovedvægten på fremrykning over snævre frontafsnit og koncentrerede indsatsen, hvor den italienske modstand var svagest, dels i dårlig ledelse i den italienske hær: fx fastholdt den øverstbefalende Cadorna sent om aftenen den 24. oktober, at der var tale om en tysk-østrigsk afledningsmanøvre. Tilbagetoget, der blev indledt den 27. oktober, var også på forhånd dømt til at ende i kaos, da hærledelsen ikke på forhånd havde udfærdiget direktiver med henblik på et eventuelt tilbagetog. Når dette er sagt, forekommer det dog ligeså ubestrideligt, at nederlagets massive karakter i høj grad må tilskrives krigstræthed blandt soldaterne. I den retning peger de høje tal for tilfangetagne og »sbandati« trods alt – ikke mindst sammenholdt med tallene for døde og sårede, der var henholdsvis 10.000 og 30.000.

På billedet se en gruppe »sbandati«, der under bevogning af politisoldater føres tilbage til fronten.

uden indvendinger, således accepterede de nu ofret uden indvendinger. Noget overordnet, noget fremmed for deres tankeverden, som det der havde beordret dem til at arbejde, beordrede dem til at kæmpe, måske dø. De adlød, nu som dengang, drevet frem af en dyb følelse af deres menneskelige pligter. Og andet ville de ikke vide. De var der »for at rykke frem«. (...)

Pligten: over for hvem? De sagde til soldaten i lejrene, når han tilsluttede sig regimentet, når han drog i krig: over for Kongen, over for Fædrelandet, over for Retfærdighedens Sag ...

Han lyttede og forsøgte at forstå, men det lykkedes ham ikke. Disse ord blev ved med at svæve usikkert rundt i hans hoved. Selv Fædrelandet er endnu en for ubestemt ide for størstedelen af vor landbefolkning; det er noget vagt, abstrakt, som man aldrig har tænkt ordentligt over. Som tilfældet er det med det sakrale, fortøner begrebets praktiske indhold sig. Det er ikke let at forstå, hvad dette noget *vil*, når man ikke rigtig ved, hvad dette noget er. Retfærdighedens Sag: ord, der vinder genklang i de simples følelser, men også de er vage og ubestemmelige. Kongen: det er det eneste udtryk, som – selv om det også er en smule abstrakt – fremkalder og præciserer forestillingen om en vilje, man skal adlyde. Spørg en soldat, hvorfor man slås. Han vil svare: for Konge og Fædreland.

Resten, alle grundene til krigen, forstår han ikke. Han kæmper, fordi kongen har givet ham ordre til det, og som han gør størstedelen af vort folk fra syden. Kongen er den øverste herre, herrernes herre. Men hvordan og hvorfor er der ingen, der rigtigt ved. (...)

Jeg ser igen den tilsølede infanterist for mig, hører igen hans næsten ydmyge stemme, der undskylder. Den lille, magre skikkelse vokser sig gigantagtig: det var ikke hvilken som helst soldat. Det var hele vort folk, hele den store, ukendte skare, født af vor jord, som talte med den stemme; det var alle Italiens infanterister, det store lille folk, krigens heroiske plebejer, som går i kamp uden at vide noget, uden at kræve noget, som blot føler, det er nødvendigt«.

Civinis portræt af den syditalienske infanterist stod at læse i avisen, *Corriere della Sera*, i oktober 1916⁷⁷. Når netop Civinis artikel er valgt til at illustrere det udbredte billede af den gode bondsoldat, skyldes det først og fremmest dens detaljerighed og forklaringsforsøg⁷⁸.

77. Her citeret efter G. Prezzolini: *op. cit.*, s. 373ff.

78. Et parallelt billede af en idealtypisk bondsoldat findes hos G. M. Trevelyan: *op. cit.*, s. 169-175. Den samme detaljerighed hos C. Malaparte: *op. cit.*, passim. Den »gode bondsoldat« »portrætteres« i øvrigt bl.a. af A. Frescura: *op. cit.*, s. 84f; G. Stuparich: *op. cit.*, s. 31f; B. Mussolini: *op. cit.*, s. 72ff og s. 115ff; A. Omodeo: *op. cit.*, s. 9f, 155 og 263ff, samt hos Corrado Alvaro (optrykt i M. Schettini: *op. cit.*, s. 117f). Denne opfattelse er også kernen i Lussus skildring af sine soldater. Desuden ses temaet i skyttegravsaviserne, fx i digte som »Il fante affardellato« og »Il territoriale« i *La Tradotta* (hhv. nr. 8 s. 7 og nr. 11, s. 3). Det er også interessant, i hvor høj grad dette billede stemmer overens med det billede af holdningerne til krigen blandt landbefolkningen, som præfekternes indberetninger fra maj 1915 formidler. Disse indberetninger er trykt i

Ved en nærlæsning af Civinis tekst er det mest iøjnefaldende, at det er forfatteren magtpåliggende at formidle anderledesheden mellem de dannedes og de udannedes krigstolkning og baggrunden for den. Det fremgår tydeligt af den indgående beskrivelse af soldatens udseende, og af at soldaten i teksten udtrykker sig i dialekt (hvilket ikke er søgt »tilnærmet« i oversættelsen); en dialekt, som Civini oven i købet til dels føler, at han må oversætte for sine læsere. Mødet med de menige soldater har stillet Civini over for noget fundamentalt fremmed, og der er faktisk ikke langt til en antropologisk skildring af »vilde folk«⁷⁹. Ligesom for antropologer er det vigtigt for Civini at gøre rede for anderledesheden i tænkemåden. Det er ikke de dannedes krigstolkningsbegreber som Fædreland, Retfærdighed og Pligt, der genfindes hos den menige soldat. I stedet er det fatalisme og især autoritetstro, der karakteriserer Civinis syditalienske infanterist. Krigen er blot et andet udefra defineret arbejde (hakken bliver til en riffel), som må udholdes – i de mest bevidste tilfælde fordi kongen, »herremændenes herre«, har givet ordre til det.

Den situation, som har affødt Civinis artikel, er mødet med de menige, som han ser som det egentlige italienske folk: et folk, som er ganske anderledes, end han havde forestillet sig. Folket som anderledes, men i en positiv forstand, ligger bag mange af portræterne af de gode soldater, og det kommer helt tydeligt frem i den programatiske indledningsartikel i det første nummer af den elitære skyttegravsavis. *La Volonta*, fra september 1918. Her hedder det bl.a.:

»Alle – fra universitetsprofessoren til fagforeningslederen, fra ministre til bybetjente – havde altid fortalt os, at et mere udisciplineret, gement, upålideligt, bestikkeligt og slapt folk end vores var det umuligt at finde på jordens overflade; et folk, der var fuldstændigt uforbedreligt, foragteligt. I stedet har vi ved i månedsvis, dag og nat, at leve side om side med vores soldat fundet ham god, lydige, disciplineret, arbejdsom til det yderste, kærlig, generøs helt til ofret af sit eget liv. (...) Hos soldaten har vi lært at kende og elske vort folks store dyder, den store ukendte del af vores Italien, som arbejder

B. Vigezzi: »Le »radiose giornate« del maggio 1915 nei rapporti dei prefetti«, i *Nuova Rivista Storica*, 43, 1959, s. 313-344 og 44, 1960, s. 54-111.

79. Faktisk gav krigen anledning til en række antropologiske eller folkloristiske studier af især overtro. Temaet inddrages allerede hos A. Gemelli: *op. cit.*, s. 149-168; i det teologiske tidsskrift, *Bilychnis*, publicerede R. Corso i 1920 en artikel om »La rinascita della superstizione nell'ultima guerra«, og C. Caravaglios: *L'Anima religiosa della guerra*, Roma 1935, viser også emnet stor opmærksomhed.

og sparer, som dyrker familien og æren og som endnu tror fast på venskab, taknemmelighed og det talte ords moralske forpligtelse«⁸⁰.

Spørgsmålet er så, om dette billede af soldaterne og deres krigsbearbejdelse og -tolkning er korrekt. Det er mildest talt blevet problematiseret af marxistiske og venstrekatolske historikere som Giorgio Rochat, Enzo Forcella, Alberto Monticone, Renato Monteleone og især den marxistiske litteraturhistoriker, Mario Isnenghi, der afviser billedet som ren mytologi⁸¹.

Ser man på det materiale, hvor de uannede selv kommer til orde, er det indlysende, at meget taler for denne opfattelse. I de anonyme breve til kongen, i de overleverede antimilitaristiske krigssange og i akterne til de ca. 400.000 krigsretssager møder man andre menige, nemlig dem, der aktivt protesterede mod krigen⁸². Spændvidden i protesterne er stor. Den går fra en næsten fatalistisk religiøs påkaldelse og til det åbne oprør. Bredden kan antydes med nogle eksempler.

Den afmægtige protest i påkaldelsen af Gud møder man i dette brev fra en italiensk krigsfange:

»Vi har håbet om, at Gud vil standse denne krig og lade en hellig fred komme til alle nationer, så alle familiefædre kan vende hjem til deres familier (...)⁸³

Mellem afmagten og handlingen finder man de anonyme breve, der typisk enten bønfalder kongen om at standse krigen, som tilfældet er med dette postkort, dateret den 2. april 1916:

»Allerkæreste herre
jeg skriver dem dette kartonstykke for at overbringe dem mine hilsner og sige jeg er ved godt helbred, hvad jeg også håber de og fru er og for at sige dem, at jeg er i skyttegraven på 11. måned. Vi er allerede lede og kede af det og venter på freden og ønsker frihed.

Glem ikke at hilse dronningen (...)⁸⁴

80. *La Volonta*, 5.9. 1918. Genoptrykt i G. Sabbatucci (udg.): *La stampa del combattentismo (1918-1925)*, Bologna 1980, s. 40-48.

81. M. Isnenghi: *Il mito della grande guerra*, Bari 1970, s. 305ff.

82. Der er naturligvis også eksempler herpå i de dannedes krigsbøger, først og fremmest hos Lussu, Frescura og Malaparte.

83. Citeret efter L. Spitzer: *op. cit.*, s. 92.

84. Citeret efter R. Monteleone: *op. cit.*, s. 103. I oversættelsen er originalens dårlige grammatik søgt fastholdt.

eller truer ham til det, som i dette brev fra august 1917:

»O Vittorio III

hvem er du? har du ingen sjæl, intet hjerte? (...) Stands dette martyrium!

Stands det! lad dette tjene dig som en advarsel. Stands straks denne krig ellers vil vi få dig feje kryster til at mærke behovet for at standse den gennem din familie. (...) Denne hævn vil finde sted før udgangen af september, hvis du ikke standser krigen. Mærk dig, at det er en sammensværgelse, der skriver. Vi har våben i hånd. Vi er parate.

Giv besked til Cadorna og kumpaner ellers vil vi skrive med bajonetten og ikke længere med pennen⁸⁵.

Tættere handling kom en 22-årig bonde den 16. marts 1918, da han kom med følgende opfordring til sine kammerater:

»For at komme hjem skal vi gøre således: nedlægge våbnene og gå vores vej. Og hvis officererne spørger hvorfor, vil vi svare, at vi handler efter egne ordrer. Og hvis de vil gøre noget, er det nemt at sætte dem på plads⁸⁶.

Denne opfordring kostede den 22-årige livet. Næste dag blev han dødsdømt for forræderi, og dommen blev straks eksekveret.

Den krigslede, som ovenstående eksempler klart udtrykker, fik mindst tre aktive udtryksformer under krigen: desertering, selvlemlæstelse og åbent mytteri. Hertil kommer sandsynligvis en fjerde, nemlig frivillig tilfangetagelse, som der findes spor af i både krigsretssagerne og i erindringslitteraturen, ligesom den voldsomme og uhæmmede brug af fjendebilleder og mildest talt dystre beskrivelse af tilværelsen i de østrigske fangelejre antyder angsten herfor hos hærledelsen⁸⁷.

Ved de italienske krigsretter blev ikke mindre end 101.655 dømt for desertation, mens mytteri er en af de hyppigste overtrædelser under den slørende overskrift »lydighedsnægtelse«, der medførte 24.500 domfældelser⁸⁸. Stærkest indtryk gør dog selvlemlæstelser, der lå bag ca. 10.000

85. Citeret efter *ibid.*, s. 147. Luigi Cardona var den italienske hærs øverstkommanderende frem til november 1917, hvor han i kølvandet på Caporetto-nederlaget blev afløst af Armando Diaz.

86. Citeret efter E. Forcella & A. Monticone: *op. cit.*, s. 375.

87. Fjendebilleder er ikke overraskende et hovedtema i skyttegravsaviserne. Et eksempel på beskrivelser af østrigske krigsfangelejre er *Die Gefangenschaft der Italiener in Oesterreich. Eindrücke und Erinnerungen*, s.l. 1918, med overskrifter som »Hellere dø« o.lign. At det næppe var helt grundløs propaganda, antydes af billeder af hjemvendte krigsfanger.

88. Der findes desuden spor af mytterier i nogle af de af censuren standsede breve (se ek-

domme. Mest udbredt var det at såre sig selv i hænder og fødder, som det dog var forholdsvis let for de overordnede at afsløre⁸⁹. Men der var talrige metoder, som lægen Attilo Ascarelli opremsede i en videnskabelig artikel om emnet i 1917:

- betændelse og bylder, fremprovokeret med injektion af petroleum, benzin o. lign.
- bylder, fremprovokeret med injektion af fækalier, opløst i vand eller benzin.
- svulster, fremprovokeret med indsprøjtning af vaseline.
- kemiske ætsninger ved hjælp af diverse syrer og baser.
- varmemeforbrændinger med skoldende vand eller lud.
- ødemer, frembragt ved hjælp af små, ofte gentagne slag på bestemte dele af kroppen (ofte i forbindelse med et gammelt sår).
- ødemer, frembragt ved at standse blodløbet.
- ørebetændelse frembragt med ætsende stoffer o. lign.
- bughindekatar frembragt med amerikansk olie, tobak eller sæbe.
- hudsygdomme, frembragt ved hjælp af urteudtræk⁹⁰.

De tusindvis af krigsretssager taler sit tydelige sprog om en udbredt krigslede og på lignende vis må man i hvert fald delvist tolke det famøse nederlag ved Caporetto. Ikke det militære nederlag, men det kolossale antal tilfangetagne italienere (294.000) og hærens delvise opløsning under tilbage-toget fra Isonzo til Piave⁹¹. Er der næppe grundlag for at se dette som et bevidst oprør – som Curzio Malaparte gjorde det – kan man i hvert fald sige, at hundredtusinder af soldater i de sidste oktoberdage 1917 stemte med fødderne og dermed signalerede deres krigslede på en måde der ikke siden er overgået – ikke engang af de irakiske tropper i Golfkrigen!

På den anden side må man heller ikke være blind for, at netop hærledelsens hårde repressive kurs kan være en delforklaring på det astronomiske antal krigsretssager. At denne var tænkt forebyggende og givetvis også

semplerne hos E. Forcella & A. Monticone: *op. cit.*, s. 45f og s. 73), samt hos E. Lussu: *op. cit.*, s. 172ff – og sågar hos A. Omodeo: *op. cit.*, s. 49.

89. Jvf. eksemplerne i E. Forcella & A. Monticone: *op. cit.*, s. 4, s. 10ff og s. 27ff. Der er i alle tre tilfælde tale om massesager.

90. Jvf. P. Melograni: *op. cit.*, s. 241f. Selvlæstelser kendes naturligvis ikke kun fra Italien. Det er således påfaldende, at den række »sygdomme«, som den gode soldat Svejks møder på et militærhospital, har endog særdeles store ligheder med ovenstående. Se J. Hasek: *Den gode soldat Svejks eventyr*, København 1979, bd. 1, s. 52ff. (1. udg. 1921).

92. Det er i denne sammenhæng også sigende, at relativt flere menige end officerer blev taget til fange efter Caporetto. Mens forholdet mellem menige og officerer i den italienske hær var 1:26, var samme forhold blandt de tilfangetagne 1:36. Beregnet efter A. Cabiati: *La battaglia dell'ottobre 1917 (Storia della guerra italiana*, bd. 5), Milano 1935, s. 384 og G. Rochat: *Italia nella prima guerra mondiale*, Milano 1976, s. 110.

virkede sådan, er en ting. En anden er, at den hårde kurs faktisk kan have medvirket til at gøre antallet af sager så svimlende højt. Det er i hvert fald påfaldende i flere af de akter, som er optrykt i Enzo Forcellas og Alberto Monticones antologi, at der skulle meget lidt til for at komme for retten og også blive dømt. Eksempelvis kunne fuldemandsbrok afstedkomme en dom på 5 års fængsel⁹².

Betragtninger af denne karakter leder imidlertid ind i en cirkelargumentation, som kildematerialet ikke giver mulighed for at opløse. Givet er det dog, at det unuancerede, billede af de gode bondesoldater, som Civini m.fl. har fremmanet, ikke er holdbart. Men er der på den anden side set tale om ren mytologi? Billedet af den gode bondesoldat møder man i så mange forskellige kilder, at det på sin side næppe heller er sandsynligt. Skal man opstille et billede af de meniges, de udannedes holdninger til krigen (med de farer dette indebærer for utilbørlige generaliseringer), må de to yderpoler sammentænkes.

Det er for det første påfaldende, at selv de største besyngere af den gode bondesoldat pointerer, at disse ikke på nogen måde deler de idealer, der for de uddannede officerer gav krigen mening. Hverken »Trieste hjem« eller fædrelandets storhed havde mening for de menige soldater. Dette forklares af indsigtssrige iagttagere som f.eks. Trevelyan med soldaternes lokalt bundne horisont: for dem var verden identisk med familien, gården og landsbyen⁹³. Samme holdning genfindes i et af de anonyme breve til kongen, hvori det hedder:

»Vi har lidt nok for fædrelandet, og når det kommer til stykket er vores fædreland vores hus, vor familie, vore koner, vore børn«⁹⁴.

Når soldaterne alligevel kæmpede var det, iflg. de dannedes skildringer, begrundet i tålmodighed, kærlighed til officererne og en fatalistisk resignation: krigen var en udefra kommende, upåvirkelig størrelse; en næsten naturgiven ting, som Omodeo udtrykker det⁹⁵. Bag denne beskrivelse af anderledeshed anes også den traditionelle, lokale horisonts betydning. Vigtige elementer i bøndernes erfaringshorisont var netop uforudsigelige katastrofer som tørke, frost osv., som man nok søgte at imødegå eller lindre gennem påkaldelse af højere magter – nøjagtigt som man søgte at

92. Jvf. E. Forcella & A. Monticone: *op. cit.*, s. 232.

93. Jvf. G. M. Trevelyan: *op. cit.*, s. 169.

94. Citeret efter R. Monteleone: *op. cit.*, s. 142.

95. A. Omodeo: *op. cit.*, s. 265.

Henrettelse af en desertør. Truslen om repression hvilede som en evig mulighed over de italienske soldater. Et billede af repressionens omfang giver de astronomiske antal af krigsretssager. Hertil skal lægges et i sagens natur ukendt, men sandsynligvis stort antal af standretter. Den omfattende og ofte brutale militære repression er en vigtig del af både Lussus og Malapartes skildring af krigen, ligesom den også spiller en fremtrædende rolle i Hemmingways A Farewell to Arms.

Hårdhændet militær repression var dog ikke et italiensk særtræk ved 1. Verdenskrig. Fx. blev godt 300.000 britiske soldater stillet for krigsretten, og britiske erindringsbøger som Robert Graves' Goodbye to All That ligger i skildringen af drakoniske officerer og tilfældige standretter tæt på, hvad man kan læse hos Emilio Lussu.

redde sig gennen krigen ved hjælp af amuletter og trylleformularer – men som man fundamentalt set ikke kunne afværge ved aktiv handling. Også dagliglivet var skæbnebundet, og det er indlysende at se denne erfaring ført over i krigen som den højt besungne *pazienza*.

Heller ikke beskrivelserne af soldaternes kærlighed til deres officerer er nødvendigvis hentet i disses ønsketænkning. Tværtimod kan man se det som en projektion af de patriarkalske familiestrukturer og de sociale og økonomiske dominansforhold, som bøndernes liv var viklet ind i. Ved 1. Verdenskrigs udbrud stod det overvejende flertal af landbefolkningen i afhængighedsforhold til jordejere; afhængighedsforhold, der ikke havde an-

taget lønarbejdets upersonlige karakter eller først lige var begyndt at gøre det, som tilfældet var i de mest udviklede landbrugsområder på Po-sletten. Det sociale hierarki var også en række gensidighedsrelationer, som f.eks. kom eksemplarisk til udtryk i *mezzadria*-institutionen, hvor gods-ejeren leverede udsæd og redskaber og til gengæld fik sin del – traditionelt halvdelen, heraf navnet – af afgrøden af fæstebonden⁹⁶. Denne hierarkiske gensidighedsopfattelse kunne overføres til hærens relationer mellem menige og soldater. I denne retning peger Livio Vanzettos analyse af bondesoldater fra Veneto-provinsen, der påviser, at officererne typisk blev beskrevet med det samme ordvalg som *i padroni*, herremændene⁹⁷. I denne sammenhæng må heller ikke religionens betydning overses. Også det katolske verdensbillede, der formidledes af landsbypræsterne, var strengt hierarkisk.

Men selv for bønderne havde underkastelsen sine grænser, hvad der – som vist i det foregående – er talrige eksempler på. Denne grænse kan bedst forklares med en retfærdighedsopfattelse, som er parallel til det, E. P. Thompson i sin berømte analyse af hungeroptøjer i 1700-tallets England har kaldt moraløkonomi-forestillinger⁹⁸.

At sådanne moraløkonomi-forestillinger lå bag protesterne mod krigen, er i grunden kerneargumentet i Malapartes bog, hvor det hævdes, at krigsmodstanden udsprang af opfattelsen af, at ofrene var forgæves i den forstand, at ikke alle delte dem – og at de ikke blev påskønnet efter fortjeneste. En lignende tolkning findes hos en 26-årig sergent, der i 1918 blev idømt 6 års fængsel for et brev, hvor der bl.a. stod at læse;

»Her har krigen varet længe og kan ikke længere udholdes. Det er et rent slagteri for min afdeling (...). Der er kun 5 tilbage ud af 42 (...). Jeg har forstået, at her handler det om at slagte de fattige, derfor laver man krig (...). Dem, der ønskede krigen bliver hjemme som unddragere (*imboscati*), mens de dumme fattige er her for at slås«⁹⁹.

Noget tilsvarende ses i mange sager om lydighedsnægtelser og mytteri. De udsprang normalt ikke af, at soldaterne nægtede at kæmpe, men af at de

96. For en fremragende analyse af *mezzadria*-systemet, se første del af F. M. Snowden: *The Fascist Revolution in Tuscany 1919-1922*, Cambridge 1989.

97. Jvf. L. Vanzetto: »Contadini e la grande guerra in aree campione del Veneto (1910-1920)«, i M. Isnenghi (udg.): *Operai e contadini nella grande guerra*, Bologna 1982, s. 77.

98. Se E. P. Thompson: »The Moral Economy of the English Crowd«, i *Past & Present*, 50, 1970.

99. Citeret efter E. Forcella & A. Monticone: *op. cit.*, s. 401.

følte sig snydt for hvileperioder. Igen er det følelsen af at være blevet uretfærdigt behandlet, der afstedkom protesterne¹⁰⁰.

Eksistensen af sådanne forestillinger kan også forklare, hvorfor protesterne over krigen voksede proportionalt med tiden, hvilket antallet af domme for deserteringer er et ganske rammende udtryk for:

1. krigsår	2. krigsår	3. krigsår	4. krigsår
10.272	27.817	55.034	6.562 ¹⁰¹

Kulminationen nåedes i 1917 og her igen med Caporetto, hvor man måske kan tolke den store opløsningsgrad i hæren som udtryk for, at man i forbindelse med, at de repressive apparater i denne situation også brød sammen, mere risikofrit kunne manifestere sin holdning til krigen. Det drastiske fald i det 4. krigsår hænger givetvis heller ikke blot sammen med, at dette »år« kun varede fra maj til november 1918, men også, at hærledelsen efter Caporetto opgav den offensive strategi til fordel for en defensiv, der var langt mindre omkostningsfuld – og derfor i langt mindre grad blev opfattet som retfærdighedskrænkende i en moraløkonomi-forstand.

Denne analyse er langt fra restløs. F.eks. lægger den givetvis for meget vægt på bønderne blandt soldaterne og underbetoner by- og især industriarbejdernes erfaringsverden og dennes betydning for tolkningen af krigen¹⁰². Det er også indlysende, at en tilbunds gående analyse vil kræve en langt mere omfattende og præcisere afdækning af bøndernes (og byarbejdernes) mentalitet end det har været muligt at gennemføre her, hvor emnet er mødet med og bearbejdelsen af krigen og ikke den »traditionelle« bondementalitet. Alene her ligger et omfattende og jomfrueligt forskningsfelt, hvor netop det materiale, der udsprang af mødet med krigen, kunne danne et glimrende afsæt for analysen.

100. Se eksemplerne i *ibid.*, s. 56ff, 61f, 63ff og s. 148, samt hos E. Lussu: *op. cit.*, s. 172ff.

101. Jvf. E. Forcella & A. Monticone: *op. cit.*, s. 438.

102. På den anden side skal det heller ikke overses, at Italien var et nyindustrialiseret samfund, hvor *usamtidigheden* mellem økonomisk og social udvikling på den ene side og bevidsthedsmæssige strukturer på den anden selv i industribyer givetvis spillede en stor rolle. Det er i hvert fald tankevækkende, at de folkelige protester mod krigen i byerne bag fronten, som kulminerede i 1917, i sin form har store lighedspunkter med de »præindustrielle« hungeroptøjer i 1700-tallets England, der netop er udgangspunktet for E. P. Thompsons tese om en særlig »moral economy«.

Præfekternes indberetninger om de folkelige protester i 1917 er trykt i R. De Felice: »Ordine pubblico e orientamenti delle masse popolari nella prima metà del 1917« i *Rivista Storica del Socialismo*, 6, 1963.

Opofrelsens økonomi

I foråret 1917 organiserede en række krigsinvalider sig i *Associazione Nazionale fra Mutilati e Invalidi di Guerra*. I organisationens blad kunne man den 1. september 1918 i artiklen, »Caduti, Combattenti, Mutilati«, af Giovanni Mira bl.a. læse:

»Vi må lære landet, at dets gæld til jer ikke kan betales ved at udråbe jer til helte, ved at besmykke jer med blomster og kroner, ved at fejre jeres tap-
perhed og ære i toner og sang. Der skal mere til. For dem, der vender hjem,
må landet også forberede en morgendag, der er mere lys, mere sikker, mere
ærlig.

Italien af i morgen må ikke blive som Italien af i går«¹⁰³.

»Italien af i morgen må ikke blive som Italien af i går«. Denne sætning formulerer samlende kravet om, at krigen måtte føre til forandringer i Italien og kan tages som et udtryk for, hvad den amerikanske historiker Eric J. Leed har kaldt »the economy of sacrifice«, nemlig at der blandt soldaterne voksede krav frem om, at deres indsats i krigen måtte belønnes¹⁰⁴. Denne opfattelse finder man bl.a. klart udtrykt hos futuristen, Arrigo Solfoci, der afsluttede sit portræt af de menige soldater på følgende måde:

»Den som ler, spøger, udstår strabadser med tålmodighed og udholdenhed,
ansigt til ansigt med døden, har ret til at blive det fremtidige italienske livs
herre, og bliver han snydt for denne ret, har han ret til at blive frygtelig«¹⁰⁵.

Intet af de to citater udsiger imidlertid noget om, hvilke krav soldaterne stillede til efterkrigstiden. En nærmere analyse heraf viser dog ikke overraskende, at disse krav var ligeså forskellige som holdningerne til og bearbejdelse af selve krigen. Derfor må også gennemgangen af opofrelsens økonomi differentieres som tilfældet var det med krigsbearbejdelse.

Igen er problemerne størst, når det drejer sig om de meniges krav til efterkrigstidens Italien. I de anonyme breve og krigsretssagerne støder vi dog på en række udsagn om en sådan »economy of sacrifice« og dens ind-

103. Trykt i G. Sabbatucci: *op. cit.*, s. 32ff. For organiseringen af sårede og krigsinvalider, se G. Sabbatucci: *I combattenti nel primo dopoguerra*, Bari 1974, s. 19-30.

104. Jvr. E. J. Leed: *op. cit.*, s. 204ff. Leeds bog omhandler som tidligere nævnt ikke Italien, men her blev et lignende udtryk, »il cambiale del sacrificio« (opofrelsens veksel), faktisk anvendt allerede fra 1917. Jvf. A. Papa: »Guerra e terra 1915-1918«, i *Studi storici*, 1969, s. 15.

105. Citeret efter G. Prezzolini: *op. cit.*, s. 283.

hold. På sit laveste niveau kommer opfattelsen til udtryk i ønsket om hævn. Således skrev en 22-årig teglværksarbejder i 1916:

»Jeg er næppe så heldig at vende tilbage (...). Men gør jeg det, så vil jeg med fare for eget liv drive jagt på disse personer (dvs. de overordnede, nas) som på finken i egetræet«¹⁰⁶.

Hævntemaet møder man også i sangen, »E anche al mi« marito«: »Og når revolutionen kommer, vil jeg dræbe dig, dit køterafkom (dvs. general Cadorna, nas) og generalerne, de feje unger, vil jeg skyde med kanoner«¹⁰⁷. Lignende toner møder vi hos en 24-årig murer i 1918:

»Jeg kan fortælle, hvad der skal til efter krigen. Når krigen er slut, vil vi have en social revolutionær republik. Og så skal de slyngelagtige forrædere mod folket stilles til ansvar«¹⁰⁸.

I de to sidste eksempler er hævn knyttet an til kravet om social og politisk forandring: kravet om en revolution. Dette politiske krav genfindes i forskellige skikkelser fra det upræcise: »Man håber, at der snart kommer en revolution«¹⁰⁹ til eksempler som det følgende, der klart demonstrerer, hvorledes krigsoplevelsen har radikaliseret en i forvejen politisk engageret 28-årig, som i et brev til sin far i september 1916 bl.a. skrev:

»Efter alle disse skændsler er man overbevist om, at den legalitære (dvs. den reformistiske, nas) socialisme ikke længere er tilstrækkelig for at bekæmpe dette sidsyge samfund; man får brug for den anarkistiske socialisme«¹¹⁰.

Begreber som »social og revolutionær republik« og »den legalitære socialisme« hører hjemme i et (fremvoksende) industrisamfund med en socialistisk arbejderbevægelse. Her er det altså ikke »gode bondesoldater«, der taler, og man må også betvivle repræsentativiteten af sådanne udsagn (At »subversive« udsagn og holdninger hører til blandt de tilbagevenden-

106. Citeret efter E. Forcella & A. Monticone: *op. cit.*, s. 102.

107. Citeret efter G. Vettori: *op. cit.*, s. 122.

108. Citeret efter E. Forcella & A. Monticone: *op. cit.*, s. 321. Hævntemaet er også gennemgående i mange af de anonyme breve til kongen, der er trykt i R. Monteleone: *op. cit.*, men dog sjældent i sammenkædning med en »economy of sacrifice« forestilling.

109. Citeret efter E. Forcella & A. Monticone: *op. cit.*, s. 148.

110. Citeret efter *ibid.*, s. 108.

de anklager ved de militære retsinstanser, kan jo udmærket skyldes de militære myndigheders veludviklede socialistskræk). Derimod kan de mere diffuse håb om »en stor revolution« langt snarere tolkes som udtryk for en præ-politisk bevidsthed, som man også møder i de anonyme breve til kongen. Det er de russiske revolutioner i 1917, der spøger på samme upræcise måde, som når soldaterne under hærens opløsning i forbindelse med Caporetto kunne råbe leve om både paven, den tidligere ministerpræsident Giovanni Giolitti og Tyskland¹¹¹.

Præcisere udtryk for bonde-soldaternes tolkning af krigens pris finder man omkring slagordet »Terra ai contadine« – jord til bønderne. Dvs. finder man sandsynligvis, for dette krav findes faktisk ikke i den del af det behandlede kildemateriale, der stammer fra de menige soldater selv. Derimod var det uomtvisteligt et dominerende tema i den italienske politiske debat allerede fra slutningen af 1915, hvor det ikke er mindst interessant at bemærke, hvorledes forestillingen om, at (bonde)soldaternes belønning for krigsindsatsen skulle være egen jord, genfindes over hele det politiske spektrum fra den konservative ministerpræsident Antonio Salandra til krigsmodstandere blandt katolikker og i socialistpartiet (omend ikke overraskende i vidt forskellige udgaver)¹¹². Blandt politikere på hjemmefronten var »economy of sacrifice«-forestillingen således udbredt. Om dette skyldtes, at kravet allerede var formuleret blandt soldaterne ved fronten (og af de hårdtarbejdende kvinder, børn og gamle på landet), kan på baggrund af det tilgængelige materiale ikke afgøres, men det forekommer ikke sandsynligt, at folk som f.eks. Salandra og den ultrakonservative nationalist Luigi Federzoni skulle være kommet på den slags tanker uden ydre pres!

Derimod kan det gennem erindringer fra officerer konstateres, at kravet var kendt ved fronten – og tilsyneladende blev fremmet af hærledelsen. Således beretter Frescura om en diskussion blandt officerer i oktober 1916 om krigens sociale konsekvenser, som blev afrundet af en general med ordene: »Efter krigen vil næsten alle italienere kunne sige, at de har en gård«¹¹³. Mere interessant er følgende erindringsstykke fra den syditalienske krigsveteran, G. De Vittorio:

»Salandra, ministerpræsident og anerkendt leder for Syditaliens store jordejere, erklærede i Parlamentet: »Efter krigens sejrige afslutning vil Italien give jord – med hvad dertil hører – til bønderne for at hver fronthelt, der

111. Jvf. P. Melograni: *op. cit.*, s. 427ff.

112. Se herfor A. Papa: *art. cit.*

113. A. Frescura: *op. cit.*, s. 147.

har kæmpet hæderfuldt i skyttegraven, kan etablere sig i en uafhængig situation. Dette vil være den belønning, fædrelandet vil give til sine tapre sønner«. Denne erklæring blev efter ordre fra generalstaben læst op og forklaret for alle«¹¹⁴.

I referaterne fra den parlamentsdiskussion, der var om landbrugsreformer i Salandras tid som ministerpræsident, leder man imidlertid forgæves efter ovenstående erklæring: nok støttede Salandra tanker om landboreformer, men i langt mere vage vendinger¹¹⁵. At der ikke er tale om frit opspind fra Di Vittorio's side, tyder imidlertid en stort set identisk erindring hos Emilio Lussu på¹¹⁶. En sandsynlig minimumslæsning er derfor, at såvel kravet om jord til bønderne som en opfattelse af, at regeringen støttede det, var udbredt blandt soldaterne¹¹⁷.

Denne tolkning understreges yderligere, hvis man ser på den umiddelbare efterkrigstid, der bl.a. var karakteriseret af omfattende jordbesættelser i Syd- og Mellemitalien. Jordbesættelserne havde sit oprindelige tyngdepunkt i provinsen Lazio og blev her – som det senere blev tilfældet i andre dele af landet – iværksat af spontant opståede veterangrupper, der ofte med tricoloren i spidsen drog afsted for at tiltage sig deres »hellige ret«¹¹⁸.

Mens det er vanskeligt præcist at bestemme omfanget og karakteren af »economy of sacrifice«-forestillinger hos de menige eller uannede, bliver billedet straks klarere, når man ser på de dannede krigsdeltagere. Her formuleredes især i det sidste krigsår forskellige forestillinger om et efterkrigssamfund, der skulle tage sit udgangspunkt i krigsoplevelsen og -erfaringen. Kan sådanne holdninger konstateres i vidt omfang, så må det samtidig pointeres, at de sjældent var præcise i traditionel politisk forstand. Der var kun i ringe omfang tale om sammenhængende politiske programmer. Derimod kan man spore to – ofte sammenflydende - hovedtendenser. På den ene side en populistisk tendens, der udsprang af oplevelsen af krigen som et skæbnefællesskab og ikke mindre vigtigt af de dannedes »opdagelse af det italienske folk«, og på den anden side en videreførelse

114. Citeret efter L. Villari: *Il sud nella storia d'Italia*, Bari 1961, s. 572.

115. *Atti Parlamentari. Camera dei Deputati. Discussioni. Legislatura XXIV*, s. 9633f.

116. Se E. Lussu: *op. cit.*, s. 14.

117. Dette fremstår som konstateringer hos A. Serpieri: *op. cit.*, s. 39f; R. Vivarelli: »Le speranze della guerra«, i G. Sabbatucci (udg.): *La crisi italiana del primo dopoguerra*, cit., s. 149f (Vivarellis bidrag blev første gang offentliggjort i 1967); A. Papa: art. cit., s. 30 og P. Melograni: *op. cit.*, s. 516.

118. For jordbesættelserne, se G. Sabbatucci: *I combattenti nel primo Dopoguerra* cit., s. 184-198.

af krigens bærende idealer som pligtfølelse, fædrelandskærlighed og handlekraft. Bag disse to strømninger skjuler der sig imidlertid en samlende opfattelse af, at krigsindsatsen for officerernes vedkommende skulle resultere i en position som ledere i efterkrigstidens samfund.

Den populistiske tendens kommer tydeligst til udtryk i skyttegravsaviserne *Volonta* og *L'Astico*, samt i organisationen for krigsinvalidere. Omkring begreber som pligt og fædreland støder man her på en grundlæggende betoning af krigens fællesskab eller »pligtens broderskab«, som *L'Asticos* redaktør, Piero Jahier, udtrykte det i en programmatisk artikel i bladets første nummer fra februar 1918¹¹⁹. Det var denne fællesskabsfølelse, redaktørerne af *Volonta* gav udtryk for i deres »genopdagelse« af det italienske folk (jvf. det tidligere citat), og som Priamo Brunazzi fra organisationen for krigsinvalidere spidsformulerede med ordene: »Vores erindring er skyttegravens grågrønne og kun det«¹²⁰. Formuleringen faldt som slutsalut efter en afvisning af førkrigstidens politiske strukturer og partier som »døde« – den politiske fremtid var soldaternes i fædrelandets navn.

Indholdet i denne politiske fremtid er derimod på ingen måde præciseret. Legitimationen hentede Brunazzi i »ofret« og »fædrelandet«; hvad der skulle legitimeres er derimod uklart. Ganske vist har artiklen overskriften »Undersøgelse og program«, men om programmet hedder det blot, at det »vil komme«. I programartiklen i *Volonta* er fremtidskravene knap så tågede. Her er nøgleordet »fornyelse« – det samme tema, som fandtes i den tidligere citerede artikel af Giovanni Mira. *Volontas* redaktører placerede dette begreb i en historisk sammenhæng. Når »folket« først kunne genopdages i krigen, hang det nemlig sammen med den italienske statssamlings elitære karakter. Efter krigserfaringen er det imidlertid indlysende for skribenterne, at dette forhold må ændres: »Det offentlige liv kan ikke længere være forbeholdt de få«¹²¹.

Vejen til at inddrage folket i nationalstatens liv skulle gå gennem uddannelse og opdragelse, »den nationale genopdragelse«, og netop i denne betoning af dannelsen, af fremtiden som et pædagogisk-civilisatorisk projekt, bliver skribenternes egen baggrund tydelig. Nok har man mødt og opdaget folket, men dette folk skal hæves op på det niveau, hvor det hører hjemme. Når der i artiklen tales om, at »de ledende skal være itali-

119. Artiklen er genoptrykt i P. Jahier: *1918. l'Astico, giornale di trincea, 1919 Il Nuovo Contadino*, Padova 1964, s. 73ff.

120. »Esame e programma«, 15.10. 1918. Genoptrykt i G. Sabbatucci (udg.): *La stampa del combattentismo (1918-1925)*, cit., s. 34ff.

121. Citeret efter *ibid.*, s. 44.

enerne værdige«, er der således næppe heller megen tvivl om, hvem de nye ledere skal være.

Det er således fristende at læse tilbage til den samme gruppes skildringer af de gode, men også uannede bondesoldater, og hævde, at den populistiske »economy of sacrifice« lader sig reducere til ønsket om at »udanne folket« og derigennem tiltage sig den centrale samfundsmæssige position, som man følte sig berettiget til. Denne tolkning møder man hos den marxistiske litteraturhistoriker, Mario Isnenghi¹²², mens Giovanni Sabbatucci mere nuanceret fremhæver, at man på baggrund af en række af hovedeksponenternes senere politiske aktivitet i hvert fald ikke *en masse* kan betegne strømmingen som elitær og autoritær: den rummede også mænd, der gennem et langt politisk liv demonstrerede et dybt demokratisk engagement¹²³.

Lignende overvejelser kan man spare sig, når det gælder de *arditi*, der formulerede sig klarest om deres roller i efterkrigstiden. Her er der ingen påkaldelse af det italienske folk: man opfattede uden forbehold sig selv som fædrelandets elite. Det fremstår tydeligt i Mario Carlis »Primo apello alle fiamme« fra september 1918:

»I dag har vi en mission. Italien har skabt gli arditi, for at de skulle frelse det fra alle dets fjender. Man håbede på og krævede alt af gli arditi. Vores kniv er skabt for at dræbe de ydre og indre fjender, der skænder vores fædreland. (...)

Gli arditi er altså nationens avantgarde. I dag avantgarde i krigen. I dag kæmpes der mod østrigerne. I morgen skal der med andre våben, men med det samme elitære mod, etableres de nye værdier for politik, kunst og national rigdom«¹²⁴.

Tilsvarende toner havde den hjemsendte Mussolini slået an allerede i december 1917 i en artikel med den elegant konstruerede titel »Trincerocrazia«¹²⁵, hvor han udråbte hærens »skyttegravsaristokrati« til efterkrigstidens »nye aristokrati«¹²⁶.

At der ikke var langt fra Mussolini til gli arditis selvopfattelse kunne ses i Milano i forbindelse med sejrsfestlighederne i november 1918. Her kørte Mussolini byen rundt sammen med en gruppe arditi, der i »yderst sympa-

122. Se M. Isnenghi: *Il mito della grande guerra*, cit., s. 274ff og samme: *giornali di trincea*, cit., s. 99ff.

123. Se G. Sabbatucci: *op. cit.*, s. 24.

124. Apellen er genoptrykt i F. Cordova: *op. cit.*, s. 208f.

125. Dannet ved en sammentrækning af »trincea« (skyttegrav) og »aristocrazia«.

126. Artiklen er genoptrykt i B. Mussolini: *Opera Omnia*, bd. 10, Firenze 1952, s. 140ff.

tisk kammerateri« sang deres ikke just vemodige slagsange. Da gruppen nåede Børscafeen, holdt Mussolini over champagneglassene følgende korte tale:

»Arditi! Medkæmpere! Jeg forsvarede jer, da de spidsborgerlige slyngler bagtalte jer. Hos jer genfinder jeg noget af mig selv, og måske genkender I jer selv hos mig. I repræsenterer Italiens beundringsværdige krigeriske ungdom! Jeres dolkes lyn og jeres bombers brag rammer de stakler, der vil forhindre det største Italiens fremmarch, hårdt! Det (dvs. Italien, nas) tilhører jer! I vil forsvare det! Vi vil forsvare det sammen. Flammer – sorte, røde, af alle farver – hvis er æren? Vores!«¹²⁷

Opfordringen blev fulgt af mange. Arditi og andre krigsveteraner spillede en fremtrædende rolle på det møde i Milano den 23. marts 1919, hvor den fascistiske bevægelse under Mussolinis ledelse blev stiftet, og som fascistiske kamptropper terroriserede mange krigsveteraner i 1920-22 Nord- og Mellemitaliens socialistiske og katolske arbejderbevægelser¹²⁸. Efter fascisternes magtovertagelse i 1922-25 var det også unge og yngre krigsveteraner som Giuseppe Bottai, Dino Grandi og Italo Balbo, der dominerede den nye fascistiske elite, og ikke kun *Giovinezza*, men også mange af gli arditis ritualer og symboler blev overtaget af det fascistiske regime¹²⁹.

Der går således mange direkte forbindelseslinier mellem krigsdeltagelse, krigstolkninger og fascisme. Og selv om arditi'erne ikke fik magten – her indgik Mussolini et magtkompromis med Italiens traditionelle eliter¹³⁰ – så fik de i hvert fald æren i det fascistiske tyveår. Den ære forduftede imidlertid, da 2. Verdenskrig demonstrerede, at to årtiers besyngelse af militaristiske dyder ikke havde gjort italienerne til et folk af »dødens riddere«.

127. Citeret fra Mussolinis avis, *Il Popolo d'Italia's* dækning af begivenhederne; genoptrykt i B. Mussolini: *Opera Omnia*, bd. 11, Firenze 1953, s. 477.

128. Den klassiske, men fortsat bedste skildring af den tidlige fascisme er Angelo Tascas *The Rise of Italian Fascism 1918-1922*, London 1938 (udgivet under pseudonymet A. Rossi). Krigsveteranernes fremtrædende rolle i fascismen i bevægelsesfasen understreges også i den nyeste lokalstudie, se F. M. Snowden: *op. cit.*

129. Jvf. T. B. Olesen, N. A. Sørensen & U. Østergård: *Fascismen i Italien*, 2. udg., Århus 1986, s. 174ff.

130. Jvf. *ibid.*, s. 137ff, 149ff og 206ff.